

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК УНИВЕРСИТЕТИ**

“ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ” кафедраси

**ТРАНСПОРТ СОҲАСИДА ТУЗИЛАДИГАН
ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ ШАРТНОМАЛАР
ТИЗИМИ**

мавзусида ёзилган

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Бажарди: 4-курс “Фуқаролик
ҳуқуқий фаолият” йўналиши
талабаси **Одилов Мираюб**
Ислом ўғли

Илмий раҳбар: “Фуқаролик
ҳуқуқи” кафедраси доценти,
ю.ф.н., доц. **Топилдиев**
Баҳромжон Раҳимжонович

“___” _____ 2017 йил

“___” _____ 2017 йил

Битирув малакавий иши кафедрада дастлабки ҳимоядан ўтди.
_____ сонли баённома “___” _____ 2017 йил.

ТОШКЕНТ – 2017

М У Н Д А Р И Ж А

Кириш

1-Боб. Транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар тизимининг умумий тавсифи

1.1. Транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар тушунчаси ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари

1.2. Транспорт соҳасида тузиладиган шартномаларнинг ҳуқуқий асослари

2-Боб. Транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномаларнинг турлари

2.1. Ташишни ташкил этиш шартномаларининг моҳияти

2.2. Йўловчи, багаж ва юк ташиш шартномасининг тартибга солиниши

2.3. Чартер (фрахтлаш) шартномасининг ўзига хос хусусиятлари

2.4. Транспорт экспедицияси шартномасининг қўлланилиши

Хулоса

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

К И Р И Ш

Мавзунинг долзарблиги. Бозор муносабатларини халқ турмуш даражасини оширишга мувофиқ равишда ривожлантириш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ қилиш шароитида инсон ҳуқуқлари ва шахс манфаатлари муҳофазасининг таъминланганлиги муҳим аҳамиятга эга. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов қайд этганларидек, шу билан бирга, ҳолисона таҳлил, ислохотларимизнинг мантиқи ва изчиллиги, уларнинг энг замонавий бозор нормаларига мувофиқлигини баҳолаш иқтисодийни бошқариш тизимини янада чуқурлаштириш, такомиллаштириш ва либераллаштириш бўйича жиддий эҳтиёж мавжудлигини кўрсатмоқда¹. Бинобарин, республикамызда мустақиллик йилларида шакллантирилган янги қонунчилик тизими асосида фуқаролар ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини муҳофаза қилиш, уларнинг моддий ва номоддий неъматларини қонун йўли билан ҳимоя қилиш, фуқароларнинг мол-мулкига, ҳаёти ва соғлиғига етказилган зарарларни қоплашнинг бозор иқтисодиётига мувофиқ келадиган самарали усулларини шакллантириш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан биридир.

Таъкидлаш лозимки, мамлакатнинг иқтисодий ривожланишида, бозор муносабатлари субъектлари ўртасидаги маҳсулот етказиб бериш, ташиш хизматларини ва халқаро савдо муносабатларини амалга оширишда, фуқароларнинг ўз манзилларига тез етиб бориш борасидаги ва мамлакат аҳолисининг турли эҳтиёжларини қондиришда транспорт воситалари муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон Фармони билан “2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси” ҳамда 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси.// Халқ сўзи, 2010 йил 13 ноябрь.

Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид Давлат дастури тасдиқланди.

Дарҳақиқат, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси юритимизнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги энг муҳим ва устувор йўналишлар, бу борада амалга оширилиши лозим бўлган вазифалар ва эришилиши лозим бўлган мақсадларни назарда тутди. Мазкур ҳужжат лойиҳасининг кенг жамоатчилик муҳокамасига қўйилиши эса унинг ҳар томонлама ва чуқур маънода инсон манфаатларини таъминлашга қаратилганлигидан далолат беради.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг тўртинчи йўналишида “аҳолига транспорт хизмати кўрсатишни тубдан яхшилаш, йўловчи ташиш хавфсизлигини ошириш ва атроф муҳитга зарарли моддалар чиқишини камайтириш, ҳар томонлама қулай янги автобусларни сотиб олиш, автовокзал ва автостанцияларни қуриш ҳамда реконструкция қилиш” белгиланган бўлиб, 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид Давлат дастурининг 248-бандида аҳолига транспорт хизмати кўрсатиш тизимини яхшилаш мақсадида қуйидаги чора-тадбирлар назарда тутилган:

республика ҳудудлари бўйича 86 та янги автобус йўналишини ташкил этиш ва йўлга қўйиш;

йўловчи ташиш корхоналари томонидан 537 та янги автобус сотиб олиш ва қатновга қўйиш;

транспорт инфратузилмасини ривожлантириш мақсадида ҳудудларда 13 та автостанциялар қуриш ва реконструкция қилиш.

Транспорт соҳасида кўрсатиладиган хизматларни шартномавий-ҳуқуқий тартибга солиш ўзига хос тизимга эга. Ҳозирда транспорт

соҳасидаги фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар тизимини ташишни ташкил этиш шартномаси, йўловчи, багаж ва юк ташиш шартномаси, чартер (фрахтлаш) шартномаси, транспорт экспедицияси шартномаси ташкил этади. Ушбу шартномалар тизимининг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш, уларнинг ўзаро боғлиқлигини белгилаш, бу турдаги шартномаларни таснифлаш, транспорт соҳасидаги фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар тизими доираси ва унинг таркибига кирадиган шартномалар учун тегишли талабларни белгилаш муҳим аҳамият касб этади.

Мазкур битирув малакавий ишнинг долзарблиги ҳам транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномаларининг моҳиятини аниқлаш, ташиш шартномаларини тузиш ва бажариш борасини қонунчиликда мавжуд ноаниқликларни аниқлаш ҳамда уларни бартараф этиш, чартер (фрахтлаш) шартномасига оид нормаларни кенгайтириш билан белгиланади.

Ишнинг амалий аҳамияти ва муаммолари: Транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар ташиш борасидаги хизматларни тартибга солишнинг ҳуқуқий воситаси саналади. Шу боис ушбу шартномалар тизими амалиётда йўловчи, багаж ва юк ташиш билан боғлиқ муносабатларни вужудга келтиришнинг асоси сифатида тарафлар ўртасидаги ҳуқуқий алоқаларни таъминлайди. Шу билан бирга, юкларни белгиланган манзилган етказишда экспедиторлик хизматларни кўрсатиш ҳам транспорт соҳасидаги шартномалар тизими таркибига киради. Бугунги кунда транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар тизими борасида қуйидаги муаммоларни кўрсатиб ўтиш мумкин:

1. Ташишни ташкил этиш шартномаларини тузиш борасида ФКда умумий нормалар белгиланган. Бироқ ФКда ушбу шартномаларнинг мазмуни, уларни тузишда амал қилиш лозим бўлган мезонлар, ушбу шартнома тарафларининг мақоми назарда тутилмаган. Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикасининг темир йўл Устави ва Ҳаво кодексида бундай шартнома кўзда тутилмаган.

2. Йўловчи, багаж ва юк ташиш шартномасининг ҳуқуқий асослари ҳам муайян тизимига эга эмаслигини айтиб ўтиш зарур. Ушбу соҳага оид бир нечта қонун ва ўндан ортиқ қонун ҳужжатлари мавжуд бўлиб, улар умумий қонуният асосида бирлаштирилмаган ҳамда улардаги нормаларнинг ички бирлиги мавжуд эмас. Шунингдек, ушбу қонун ҳужжатлари ўртасида ички зиддиятлар ва қарама-қаршиликлар мавжуд.

3. Чартер (фрахтлаш) шартномаси фуқаролик қонунчилигига янги киритилган шартномавий-ҳуқуқий муносабатлардан бири саналади. Шу сабабли ушбу шартномага оид қоидаларни қонунчиликда кенгроқ ифодалаш фойдадан холи эмас. Бироқ ФК ва Ҳаво кодексида ушбу шартномага нисбатан фақат биттадан норма ажратилган бўлиб, уларда ҳам мазкур шартномага оид умумий бўлган тушунча назарда тутилган, холос.

4. Транспорт экспедицияси шартномасининг аҳамияти, қўлланилиш соҳаси ҳамда кўлами нуқтаи назаридан тартибга солишга бағишланган қонун ҳужжатларини етарли деб бўлмайди. Зеро, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 9 сентябрдаги 348-сон қарори билан тасдиқланган “Транспорт-экспедиторлик корхоналари тўғрисида” ги Низом ва “Транспорт-экспедиторлик хизматлари кўрсатиш” Тартиби бугунги замонавий воқеъликлар талабларига ҳам жавоб бермайди.

Ишнинг мақсади – транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар тушунчаси ва тизими, уларнинг ўзига хос жиҳатлари, моҳияти ва мазуни, қонунчилик ва амалиёт масалаларни ёритишдан иборат.

Ишнинг вазифалари:

- транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар тушунчаси ва уларнинг ўзига хос хусусиятларини изоҳлаш;
- транспорт соҳасида тузиладиган шартномаларнинг ҳуқуқий асосларини ёритиш;
- ташишни ташкил этиш шартномаларининг моҳиятини очиқ бериш;
- йўловчи, багаж ва юк ташиш шартномасининг тартибга солинишини тавсифлаш;

- чартер (фрахтлаш) шартномасининг ўзига хос хусусиятларини таҳлил этиш;

- транспорт экспедицияси шартномасининг қўлланилишини ёритишдан иборат.

Ишнинг объектини транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар тизимига оид ҳуқуқий муносабатлар ташкил қилади.

Ишнинг предмети транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар тизимини тартибга солишга қаратилган ҳуқуқий нормалардан, соҳавий нормалар ва халқаро ҳуқуқ нормаларидан ташкил топган.

Ишнинг тузилиши. Битирув малакавий иши кириш, олти параграфни бирлаштирган икки боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

1-Боб. Транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар тизимининг умумий тавсифи

1.1. Транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар тушунчаси ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари

Мустақиллик йилларида республикада халқаро амалиётда қабул қилинган, инсон эркинликлари устуворлигидан келиб чиқадиган ҳуқуқий қоидалар ва нормаларга асосланган кенг ҳуқуқий макон вужудга келтирилди. Биз тоталитар тузумининг ўз ҳукмини ўтказиши ва бошбошдоқлигидан воз кечдик. Одамнинг давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари билан шунингдек мулкчиликнинг ҳамма шаклларидаги маъмурий-хўжалик тузилмалари билан хилма-хил муносабатларини тартибга солишнинг ҳуқуқий нормалари сари дадил қадам ташладик¹.

Дарҳақиқат, жамиятнинг иқтисодий негизини мулк ташкил этади. Шунингдек жамиятнинг иқтисодий-ижтимоий тузилиши ҳам мулк билан, мулкнинг кимларга тегишли эканлиги билан белгиланади. Мулксиз ижтимоий муносабатларни ривожлантиришнинг, мамлакатда халқ фаровонлигини таъминлашга қаратилган чора-тадбирларни амалга оширишнинг иложи йўқ².

Бозор муносабатларини халқ турмуш даражасини оширишга мувофиқ равишда ривожлантириш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ қилиш шароитида инсон ҳуқуқлари ва шахс манфаатлари муҳофазасининг таъминланганлиги муҳим аҳамиятга эга. Республикамизда мустақиллик йилларида шакллантирилган янги қонунчилик тизими асосида фуқаролар ва юридик шасхларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини муҳофаза қилиш, уларнинг моддий ва номоддий неъматларини қонун йўли билан ҳимоя қилиш, фуқароларнинг мол-мулкига, ҳаёти ва соғлигига етказилган

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон 21 аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари.-Т.: Ўзбекистон.1997.-201 б.

² Раҳмонкулов Ҳ. Хусусий мулк ва унинг дахлсизлиги. -Т.: Адолат, 2000. - 3-4 б.

зарарларни қоплашнинг бозор иқтисодиётига мувофиқ келадиган самарали усулларни шакллантириш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бири эканлиги ҳам барчага маълум.

Таъкидлаш лозимки, мамлакатнинг иқтисодий ривожланишида, бозор муносабатлари субъектлари ўртасидаги маҳсулот етказиб бериш, ташиш хизматларини ва халқаро савдо муносабатларини амалга оширишда, фуқароларнинг ўз манзилларига тез етиб бориш борасидаги ва мамлакат аҳлосининг турли эҳтиёжларини қондиришда транспорт воситалари муҳим аҳамият касб этади.

Транспорт воситаларининг ҳуқуқий мақоми ҳақида сўз юритганда улар мол-мулкларнинг қайси турига мансуб бўлиши масаласини аниқлаб олиш лозим. Умумий қоидадан келиб чиқиб транспорт воситаларини кўчар ашёларга киритиш мумкин. Зеро, улар ўзларининг табиий тайинланиш мақсадига кўра бир жойдан иккинчи жойга кўчирилиши мумкин. Бунда транспорт воситасининг табиий тайинланиш мақсади ва вазифаси ўзгармайди. Аксинча транспорт воситалари бир жойдан иккинчи жойга тез етиб бориш мақсадида ихтиро қилинган қурилма ҳисобланади ва унинг вазифаси ҳам айнан бир жойдан иккинчи жойга кўчиб юриш ҳисобланади.

Фуқаролик ҳуқуқи объектлари ичида транспорт воситалари ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради. Фуқаролик ҳуқуқининг барча объектлари ўзининг табиий тайинланиш мақсадига кўра бир жойдан иккинчи жойга кўчирилиши нуқтаи-назаридан икки турга: кўчар ва кўчмас мол-мулкларга бўлинса, транспорт воситаларнинг ҳуқуқий мақомига кўра кўчар ёки кўчмас мол-мулк таркибига кириши цивилистика фанида узок вақтлардан буён тортишувларга сабаб бўлмоқда. Шу муносабат билан транспорт воситаларининг, хусусан автотранспорт воситаларининг фуқаролик ҳуқуқий мақомини очиб беришда автотранспорт воситасининг тушунчаси ва у билан боғлиқ муносабатларни тартибга солувчи қонун ҳужжатларини таҳлил этиш лозим.

Умумий қоидага кўра, транспорт воситаси деганда ўзига хос техник қурилмалар тушунилади. С.Бобоқуловнинг фикрига кўра транспорт воситаси маконда ҳаракатланадиган техник қурилма бўлиб, у айна вақтда атрофдагилар учун ошқоча хавф манбаи ҳисобланади¹.

Албатта мазкур таъриф транспорт воситаларига нисбатан берилган ўзига хос ҳуқуқий таъриф бўлиб, унда транспорт воситасининг табиий тайинланиш мақсадига эътибор қаратилган.

Транспорт воситаси атамаси асосида мураккаб техник қурилма бўлган ва маконда ҳаракатланиш даражаси ҳам муайян техник ўлчамлар билан аниқланадиган объектлар назарда тутилади. Бунда маконда ҳаракатланаётган ҳар қандай қурилмани ҳам транспорт воситаси сифатида эътироф этиш баҳсли масала ҳисобланади. Шунинг учун ҳам маконда ҳаракатланаётган қурилма транспорт воситаси ҳисобланаши учун унга нисбатан қуйидаги талабларни қўйиш мумкин:

1. Маконда ҳаракатланаётган қурилма биринчи навбатда – техник қурилма бўлиши лозим. Механик қурилма бўлган ва ҳаракатланаётган объектлар транспорт воситаси ҳисобланмайди. Масалан, от-арава, велосепед қандайдир ёрдамчи куч (от ва инсоннинг жисмоний ҳаракати) таъсирида ҳаракатланади. Шунинг учун ҳам уларни транспорт воситаси сифатида эътироф этиш мумкин эмас.

2. Муайян техник қурилма транспорт воситаси ҳисобланиши учун ундаги асосий техник қурилма – двигителнинг қуввати белгиланган ҳаракатланиш кучига эга бўлиши лозим. Умумий қоидага кўра двигителнинг қуввати от кучи билан ўлчанади².

Фан ва техника узлуксиз ривожланиб бориши сабабли транспорт воситаларининг тури ортиб бораётганлиги ҳеч кимга сир эмас. Агар ўтган асрнинг бошларида фақатгина темир йўл, автомобиль, сув транспорти мавжуд

¹Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик ҳуқуқи. II-қисм./Х.Раҳмонқулов ва И.Зокировларнинг ум. таҳр. остида.-Т.:Адолат.1999.-106 б.

² Ғайбуллаев А.И. Автотранспорт воситалари билан етказилган зарар учун фуқаролик ҳуқуқий жавобгарлик. Ўқув қўлланма. –Тошкент: 2010. ХТ “Ф.И Аҳмедов.”, - 12 б.

бўлган бўлса ҳозирги кунда уларга ҳаво транспорти билан бирга қувур транспорти ва транспорт воситаларининг ўта мураккаб ва катта тезликка эга бўлган, ҳамда инсон учун жуда қулай турлари ҳаракатланмоқда.

Таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексида транспорт воситаси тушунчасининг таърифи берилмаган. Бироқ, Ўзбекистон Республикасининг “Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”¹ ги Қонуннинг 3-моддасида транспорт воситаси тушунчасига қуйидагича таъриф берилади:

- транспорт воситаси – йўлларда одамларни, багажни, юкларни ёки ўзига ўрнатилган ускуналарни ташиш учун мўлжалланган қурилма.

Ҳуқуқшунос олим С.Б.Бобоқуловнинг фикрича, транспорт воситалари ижараси шартномасининг предметини ҳар қандай транспорт воситаси ташкил қилади, яъни юклар, йўловчилар ва багаж ташиш бўйича маконда ҳаракатланадиган техник қурилмалар ташкил этади. Транспорт воситаси, мураккаб техник қурилма бўлиб, у айна вақтнинг ўзида атроф учун ошиқча хавф манбаси ҳам ҳисобланади².

Дарҳақиқат ушбу иккала таъриф ҳам ўзининг ҳуқуқий ва мантикий асосига эга ҳисобланади. Бироқ, бугунги кунда мамлакатимиз цивилистика фанида транспорт воситаси тушунчасининг илмий-доктринаал таърифи ишлаб чиқилмаганлигини айтиб ўтиш лозим. Бундай таърифнинг мавжуд эмаслиги аввало у ёки турдаги ҳаракатланадиган қурилмани транспорт воситаси деб топиш тартиби ёки асосларини белгилашда қийинчилик туғдириши мумкин. Шу сабабли транспорт воситаси тушунчасининг таърифини ишлаб чиқиш ва уни қуйидагича ифодалаш мақсадга мувофиқдир:

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси томонидан 2008 йил 21 февралда қабул қилинган ва Сенат томонидан 27 мартда тасдиқланган.

² Фуқаролик ҳуқуқи. II-қисм. - Тошкент, Илм-Зиё, 2008. - 170 б.

- транспорт воситаси йўлларда одамларни, бағажни, юкларни ёки ўзига ўрнатилган ускуналарни ташиш учун мўлжалланган, двигатель асосида ҳаракатланадиган техник қурилма ҳисобланади.

Таъкидлаш лозимки, мамлакатнинг иқтисодий ривожланишида, бозор муносабатлари субъектлари ўртасидаги маҳсулот етказишб бериш, ташиш хизматларини ва халқаро савдо муносабатларини амалга оширишда, фуқароларнинг ўз манзилларига тез етиб бориш борасидаги ва мамлакат аҳлосининг турли эҳтиёжларини қондиришда транспорт воситалари муҳим аҳамият касб этади.

ФКнинг 83-моддасига мувофиқ, мол-мулк фуқаролик ҳуқуқлари объекти сифатида кўчмас мулкка ва кўчар мулкка бўлинади.

Кўчмас мулк ер участкалари ва ер ости бойликлари, кўп йиллик дарахтлар, шунингдек бинолар ва иншоотлардан иборатдир.

Қонунда бошқа мол-мулк ҳам кўчмас мол-мулк қаторига киритилиши мумкин.

Кўчмас мол-мулкка бўлган ҳуқуқларни қўлга киритиш ва улар бекор бўлишининг хусусиятлари қонунлар билан белгилаб қўйилади.

Кўчмас мулк жумласига кирмайдиган мол-мулк кўчар мулк ҳисобланади. Кўчар мулкка бўлган ҳуқуқларни рўйхатдан ўтказиш талаб этилмайди, қонунда назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

Кўриниб турибдики, бу ўринда ФК кўчмас мол-мулклар тракибини қатъий равишда чегаралаб қўймайди. Балки, қонун бошқа мол-мулкларни ҳам кўчмас мол-мулк сифатида эътироф этиши мумкинлигини назарда тутади. Шу ўринда Россия Федерация ва Қозоғистон Республикаси Фуқаролик кодексларида мазкур масала қандай ҳал этилганлигига эътибор қаратиш лозим. РФ Фуқаролик кодекси 130-моддасининг 2-қисмига мувофиқ, кўчмас ашёларга шунингдек давлат рўйхатида ўтказилиши лозим бўлган ҳаво ва денгиз кемалари, ички сувларда сузувчи кемалар, космик объектлар ҳам киради. Қонунда бошқа мол-мулк ҳам кўчмас мол-мулк

каторига киритилиши мумкин¹, Қозоғистон Фуқаролик кодексининг 117-моддасида ҳам айнан РФ Фуқаролик кодексининг 130-моддасидаги каби объектлар ва конун ҳужжатларида кўзда тутилган бошқа объектлар ҳам кўчмас мулкларга тенглаштирилиши мумкинлиги кўзда тутилган².

Таъкидлаш лозимки, транспорт воситаси ўзининг хусусиятига, объект сифатидаги тайинланиш мақсадига кўра, фуқаролик ҳуқуқидаги бошқа мол-мулк объектларига қараганда бир қатор хусусиятларга эга. Бундай хусусиятлар жумласига транспорт воситасининг ошиқча хавф манбаи эканлиги, ундан фойдаланиш ва уни бошқаришда муайян малака ва кўникмага эгаллиги, ўзига хос техник кўриқдан ўтишнинг мажбурийлиги, доимо ваколатли давлат органларининг назоратида туриши, транспорт воситаси эгаларининг белгиланган маъмурий тартиб ва қоидаларга амал қилган ҳолда ўзларига тегишли мулк ҳуқуқини амалга оширишлари кабилар киради.

Умумий маънода транспорт воситаларининг субъектларга тегишлилигидан келиб чиқиб транспорт воситаларини қуйидагича туркумлаш мумкин:

1. Фуқаролар тегишли транспорт воситалари;
2. Юридик шахсларга тегишли транспорт воситалари;
3. Давлатга тегишли транспорт воситалари.

Шу билан бирга транспорт воситаларига нисбатан мулк ҳуқуқининг кимга тегишлилига қарб транспорт воситалари қуйидагича турларга бўлинишини ҳам айтиб ўтиш лозим:

1. Хусусий мулк ҳуқуқи объекти бўлган транспорт воситалари;
2. Оммавий мулк ҳуқуқига объекти бўлган транспорт воситалари.

Транспорт соҳаси ўзининг кенг қамровлилиги ва кўплаб тармоқларга ажратилиши билан фарқ қилади. Бунда мутахассисларни транспорт соҳаси тармоқларини қуйидаги турларга ажратишади:

¹ Гражданский кодекс Российской Федерации.-М.:Юринформцентр.2003.

² Гражданский кодекс Республики Казахстан.-Алматы. «Жеты Жарғы».2000.

1. Автомобиль транспорти;
2. Дарё транспорти;
3. Темир йўл транспорти;
4. Ҳаво транспорти;
5. Қувур транспорти.

Транспорт соҳасининг ушбу йўналишларида тузиладиган шартномалар асосан ташиш хизматларини кўрсатишга қаратилади. Шу сабабли транспорт соҳасида тузиладиган шартномалардан шартноманинг объекти транспорт воситалари ҳисобланадиган шартномаларни фарқлаш лозим. Агар транспорт воситалари объект ҳисобланадиган шартномалар транспортга нисбатан мулк ҳуқуқини ўзгартириш ёки унинг ҳуқуқий мақоми ва унга нисбатан ҳуқуқ ва мажбуриятларни ўзгартиришга қаратилган шартномалар ҳисобланса, транспорт соҳасидаги шартномаларга транспорт воситалари билан хизмат кўрсатиш шартномалари киради. Бунда объекти транспорт воситаси бўлган шартномаларга: транспорт воситаларини олди-сотди, рента, айирбошлаш, ҳадя, ижара, ишончли бошқариш ва суғурта шартномалари киради ва бу шартномалар мазкур битирув малака ишининг объекти ва предмети ташкил этмайди.

Транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик ҳуқуқий шартномаларга эса **ташишни ташкил этиш шартномалари, йўловчи, багаж ва юк ташиш шартномаси, чратер (фрахтлаш) шартномаси ҳамда транспорт экседияси** шартномалари киради. Шу боис мазкур битирув малакавий ишда айнан мазкур шартномалар ёритилади.

Транспорт соҳасида тузиладиган шартномалар энг аввало хизмат кўрсатиш шартномалари турига киради ва ушбу шартномаларни тузиш йўли билан транспорт корхонаси мижозлар: йўловчи, юк жўнатувчи ва юкни қабул қилиб олувчиларга хизмат кўрсатади. Кўп ҳолларда транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар фуқаролар ва юридик шахсларга маиший ҳамда тадбиркорлик фаолиятидаги ташиш хизматларини кўрсатадилар. Шу сабабли транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик

хукукий шартномалар транспорт воситасининг хусусиятлари ва унинг моҳиятидан келиб чиқиб ташиш шартномалари ҳисобланади.

Юқоридаги таҳлиллардан асосида транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-хукукий шартномаларга қуйидагича таъриф бериш мумкин: транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-хукукукий шартномалар деганда, транспорт воситалари билан ташиш ва экспедиция хизматларини кўрсатишга оид бўлган шартномалар тушунилади.

Транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-хукукий шартномалар тизими эса, ушбу соҳадаги бир гуруҳ шартномалар йиғиндисини ифодалайди. Бу шартномалар учун хос бўлган умумий жиҳат ва уларни бир тизимга бирлаштирувчи мезон бўлиб, хизмат кўрсатиш воситаси транспорт воситаси эканлиги ҳамда ташиш ва у билан боғлиқ экспедиция хизматлари ҳисобланади. Шу боис транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-хукукий шартномалар тизимига қуйидаги шартномаларни киритиш мумкин:

1. Ташишни ташкил этиш шартномалари;
2. Йўловчи, багаж ва юк ташиш шартномаси;
3. Чартер (фрахтлаш) шартномаси;
4. Транспорт экспедицияси шартномаси.

Ушбу шартномалар транспорт соҳасидаги хизмат кўрсатиш оид барча шартномавий муносабатларни тартибга солади ҳамда транспорт соҳасидаги фуқаролик-хукукий шартномалар яхлит тизимини ташкил этади.

1.2. Транспорт соҳасида тузиладиган шартномаларнинг хукукий асослари

Транспорт воситалари хукукий мақоми, уларга нисбатан эғалик қилиш хукуқи, транспорт воситаларидан фойдаланиш ва транспорт воситасига нисбатан мулк хукуқини амалга ошириш шартлари амалдаги қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Таъкидлаш лозимки, транспорт воситалари ҳуқуқий мақомини белгиловчи қонун ҳужжатларининг ривожланиши мамлакатимизда дастлабки транспорт воситаси – темир йўл транспорти кириби келиши билан чамбарчас боғлиқ. Зеро, XIX асрнинг охirlари XX аср бошларида темир йўл транспортининг ривожланиши билан чор Россиясининг темир йўл транспорти тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ҳам ушбу муносабатларни тартибга сола бошлади.

Транспорт воситалари ҳуқуқий мақомини белгиловчи қонун ҳужжатларининг ўзига хос жиҳатлари шундаки, мазкур қонун ҳужжатлари транспорт воситасининг тушунчаси, уларга нисбатан мулк ҳуқуқини белгилаш билан бирга, транспорт воситалари билан тузиладиган шартнома ва битимларни расмийлаштириш қоидаларини, транспорт воситаларининг тайинлаш мақсадига кўра вазифасидан келиб чиқиб кўрсатадиган хизматларини тартибга солишни ҳам белгилайди.

Собиқ Иттифоқ даврида ҳам транспорт воситаларининг ҳуқуқий мақомини тартибга солувчи бир қатор қонун ҳужжатлари қабул қилинган эди. Хусусан, 1964 йил 6 апрелдаги “СССР Иттифоқи темир йўллари устави” шулар жумласидандир. Ушбу уставда темир йўл транспорти тушунчаси, улар билан кўрсатиладиган хизматлар, ташиш шартномалари ва тарафларнинг ҳуқуқ ҳамда мажбуриятлари каби бир қатор масалалар тартибга солинган эди. Бу Устав ҳозирги кунда ҳам собиқ СССР Иттифоқи ҳудудида МДҲ давлатларининг келишувига асосан сақланиб, вақтинча амал қилиб турибди. Айни пайтда у темир йўллардан фойдаланиш бўйича давлатлараро битим мақомига эга. Шунингдек, бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1992 йил 4 январь “Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигини тузиш тўғрисидаги битимни ва протоколни ратификация қилиш ҳақида”ги қарори¹ ҳам мавжуд. Ҳозирги пайтда темир йўл билан боғлиқ муносабатларни тартибга солишда Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати томонидан тасдиқланган Темир йўл устави ҳам муҳим ҳуқуқий манба ҳисобланади.

¹ //Ўзбекистон овози, 1992 й., 5 январь, 4-сон.

МДХ мамлакатлари ўртасида йўловчи ва юкларни ташиш алохида тартибга бўйсунди. Темир йўл орқали йўловчи ва юк ташиш учун МДХ мамлакатлари ўртасидаги келишувга мувофиқ, 1964 йилги “СССР Иттифоқи темир йўллари Устави” вақтинча кучда қолдирилди. Бошқа турдаги транспортларда ташиш бўйича бундай турдаги келишув йўқ ва улар ўзаро тан олиниб, халқаро шартномалар қоидаларига асосан амалга оширилмоқда.

Амалиётда бундай тартибга солишнинг янгилигини ҳисобга олиб, МДХ давлатлари ўртасидаги айрим ташишлар ички алоқаларга доир эски транспорт ҳужжатларига асосан амалга оширилмоқда¹.

Ушбу устав “Умумий қоидалар” бўлимининг 2-бандида темир йўллар устави темир йўлларнинг мажбуриятлари, ҳуқуқлари ва жавобгарлигини, шунингдек темир йўл транспортидан фойдаланувчи корхоналар, ташкилотлар, муассасалар ва фуқароларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаши кўрсатилган².

Ўзбекистон Республикасининг транспорт воситалари ҳуқуқий мақомини белгиловчи қонун ҳужжатлари мустақиллик қўлга киритилганидан сўнг қабул қилинди ва бугунги кунда ушбу соҳани тартибга солувчи кўплаб қонун ҳужжатлари амал қилмоқда. Улар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин:

1. Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 1 мартдан кучга киритилган Фуқаролик кодекси;
2. Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 7 майдаги Ҳаво кодекси;
3. Ўзбекистон Республикасининг «Автомобиль транспорти тўғрисида» ги 1998 йил 29 август қонуни;
4. Ўзбекистон Республикасининг “Темир йўл транспорти тўғрисида” ги 1999 йил 15 апрель Қонуни;
5. Ўзбекистон Республикасининг "Шаҳар йўловчилар транспорти тўғрисида" Қонуни;

¹ Фуқаролик ҳуқуқи. II-қисм. Дарслик.-Тошкент: Илмий-Зиё.2008. – Б. 317-318.

² Комментарий к Уставу железных дорог/ Под.ред. Г.Б.Астановского.-М.: Юрид.лит., 1986.-10 б.

6. Ўзбекистон Республикасининг "Йўлларда ҳаракатланиш хавфсизлиги тўғрисида" Қонуни;

7. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси томонидан 2008 йил 21 февралда қабул қилинган "Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида" ги Қонуни;

8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 26 майдаги «Автомототраснпорт воситаларини рўйхатдан ўтказиш, қайта рўйхатдан ўтказиш ва уларнинг ҳисобини олиб бориш, миллий давлат рақами белгиларини бериш ва уларни алмаштириш ишларини тартибга солиш ҳақида» ги 256-сонли Қарори;

9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 31 январдаги 54-сон қарорига илова "Транспорт воситаларини мажбурий техник кўриқдан ўтказиш тартиби тўғрисида" ги Низом;

10. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 21 августдаги 360-сон қарорига 3-илова "Аэропортларда ҳаво кемаларига ташиш ишлари билан боғлиқ хизмат кўрсатиш фаолиятини лицензиялаш тўғрисида" ги Низом;

11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 4 ноябрдаги 482-сон қарорига 1-илова "Автомобиль транспортида йўловчилар ва багажни ташиш" Қоидалари;

12. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 10 мартдаги 118-сон қарорига билан тасдиқланган «Ўзбекистон автомобиль ва дарё транспорти агентлиги тўғрисида» ги Низом;

13. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2004 йил 2 июлда 1382-сон билан рўйхатдан ўтказилган Ўз АДТА бошлиғининг 2004 йил 3 июндаги 83-сон Буйруғи билан тасдиқланган "Ташувчиларнинг юк автомобиллари учун йўл варақалари, товар-транспорт юкхатларини тайёрлаш, ҳисобга олиш, тўлдириш ва қайта ишлаш бўйича" Йўриқнома;

14. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 7 мартдаги 38-сон қарорига илова “Автомобилотransпорт воситалари билан боғлиқ ишончномаларни, уларни бошқа шахсга бериш ва ижарага бериш шартномаларини расмийлаштириш тартиби тўғрисида” ги Низом;

15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 2 августдаги 156-сонли қарорига 1-илова “Ўзбекистон Республикасида автомобилотransпорт воситалари ҳайдовчиларини тайёрлаш ва қайта тайёрлаш билан шуғулланувчи ўқув юртларини ҳисобга олиш, имтиҳонларга рухсат бериш ва уларни ўтказиш, ҳайдовчилик гувоҳномасини бериш тартиби тўғрисида” ги Низом;

16. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 2 августдаги 156-сон қарорига 2-илова “Автомобилотransпорт воситалари ҳайдовчиларини тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тартиби тўғрисида” ги Низом;

17. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 14 июлдаги 138-сон қарорига 1-илова “Автомобиль транспортида йўловчиларни ҳамда юкларни шаҳарда, шаҳар атрофида, шаҳарлараро ва халқаро йўналишлар бўйича ташиш фаолиятини лицензиялаш тўғрисида” ги Низом;

18. Ўзбекистон автомобиль ва дарё транспорти агентлиги бошлиғининг 2006 йил 6 сентябрдаги 98-сон буйруғи билан тасдиқланган “Йўловчилар ва юкларни автомобиль транспортида ташиш билан шуғулланаётган юридик шахсларнинг ходимларига ва юкларни автомобиль транспортида ташиш билан шуғулланаётган хусусий тадбиркорларга қўйиладиган малакавий талаблар тўғрисида” ги Низом.

Ушбу қонун ҳужжатларида транспорт воситаларининг ҳуқуқий мақомини белгиловчи асосий қоидалар белгиланган. Агар амалдаги ФК транспорт воситаларини фуқаролик ҳуқуқининг умумий объекти сифатидаги ҳуқуқий мақомини, транспорт воситасининг кўчар мол-мулк эканлигини, истеъмол қилинмайдиган ашё эканлиги (ФКнинг 89-моддаси 2-қисми), транспорт воситаларида топилган ашёнинг ҳуқуқий мақоми (ФКнинг 192-моддаси 2-қисми), транспорт воситаларини олди-сотди шартномасининг

ўзига хос хусусиятлари (ФКнинг 386-моддаси 4-қисми), транспорт воситасини ижарага бериш (ФКнинг 564-572-моддалари), йўловчи, багаж ва юк ташиш шартномаларида транспорт воситасининг тутган ўрни (ФКнинг 39-боби), транспорт экспедицияси (ФКнинг 40-боби), транспорт воситалари билан етказилган зарар ўрнини қоплаш масалалари (ФКнинг 999-моддаси) ёритса, Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 7 майдаги Ҳаво кодекси давлат манфаатларини ҳимоя қилиш, ҳаво кемалари парвози хавфсизлигини таъминлаш, Ўзбекистон Республикаси халқ хўжалиги ва фуқаролари эҳтиёжларини қондириш мақсадларида авиация фаолиятини ҳамда самовий ҳудуддан фойдаланиш билан боғлиқ бошқа фаолиятни амалга ошириш тартиби (Ҳаво кодексининг 3-моддаси), Ўзбекистон Республикаси авиацияси экспериментал, давлат ва фуқаро авиациясида кўрсатиладиган хизматлар, ҳаво кемаси ва унинг мақоми (Ҳаво кодексининг IV-боби) каби ҳолатлар белгиланган.

Ўзбекистон Республикасининг «Автомобиль транспорти тўғрисида» ги 1998 йил 29 август қонунида транспорт воситаларининг энг кенг тарқалган тури автомобиль транспортининг ҳуқуқий мақоми ва улар билан боғлиқ муносабатлар тартибга солинади, Ўзбекистон Республикасининг “Темир йўл транспорти тўғрисида” ги 1999 йил 15 апрель Қонунида эса, темир йўл транспорти ва уларнинг ҳуқуқий мақоми, ҳамда темир йўл транспорти фаолияти билан боғлиқ муносабатларни тартибга солувчи нормалар ўз ифодасини топган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 14 июлдаги 138-сон қарорига 1-илова “Автомобиль транспортида йўловчиларни ҳамда юкларни шаҳарда, шаҳар атрофида, шаҳарлараро ва халқаро йўналишлар бўйича ташиш фаолиятини лицензиялаш тўғрисида” ги Низом автомобиль транспортида йўловчиларни ҳамда юкларни шаҳарда, шаҳар атрофида, шаҳарлараро ва халқаро йўналишлар бўйича ташиш фаолиятини лицензиялаш тартибини белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 18 майдаги 139-сон қарори билан тасдиқланган “Йўналишсиз таксилар учун ягона таниш белгилари ва уларнинг ишларини ташкил этишга қўйиладиган талаблар тўғрисида” ги Низомда йўналишсиз таксиларга қўйиладиган талаблар белгиланган бўлиб, унга биноан, йўналишсиз такси — йўловчиларнинг буюртманомаларига кўра ҳисоблагич (таксометр) кўрсаткичи бўйича ҳақ тўлаш ҳисобига йўловчиларни ва уларнинг багажини ташиш бўйича хизматлар кўрсатадиган автотранспорт воситасидир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 10 январдаги “Аҳолига транспорт хизмати кўрсатиш ҳамда шаҳарлар ва қишлоқларда автобусларда йўловчилар ташиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорида биноан республикада автомобиль транспортида йўловчилар ташишни янада ривожлантиришнинг асосий йўналишлари этиб:

- ҳаракатдаги таркибни замонавий, қулай автобуслар ва микроавтобуслар билан янгилаш, йўналишларни оқилона ташкил этиш ва кенгайтириш, йўл қопламаларини биринчи навбатда қишлоқ жойларда яхшилаш ҳисобига аҳолининг автомобилларда ташувларга бўлган талаб-эҳтиёжини янада тўлиқ қондиришни таъминлаш;

- йўловчилар ташиш хавфсизлиги чора-тадбирларини кучайтириш, йўналишлар бўйича ҳаракатланиш жадвалларига қатъий риоя этилишини таъминлаш, кўрсатилаётган хизматларнинг сифат даражасини ошириш, йўловчилар ташиш соҳасида истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тизимини шакллантириш, йўлқира ҳақи учун нақд пулсиз тўлов тизимини жорий этиш;

- автобуслар ва микроавтобуслардан оқилона ва самарали фойдаланишни таъминлаш, автомобиль транспорти корхоналарининг молиявий-иқтисодий ҳолатини мустаҳкамлаш;

- йўловчилар ташишни бошқариш тизимига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш белгиланди.

2017-2021 йилларда шаҳарлар ва қишлоқларда автотранспорт хизматларини янада ривожлантириш тасдиқланиб, унга мувофиқ йўловчилар ташийдиган янги автобус йўналишларини ташкил, янги автобуслар ва микроавтобуслар сотиб олиш, автовокзаллар ва автостанцияларни қуриш ҳамда реконструкция қилиш тадбирлари амалга оширилади.

Халқаро муносабатларда транспорт оид муносабатларда ИНКОТЕРМС-2010 муҳим аҳамият касб этади. ИНКОТЕРМС-2010 (инглизча Incoterms, International commerce terms) – халқаро савдо соҳасида кенг фойдаланиладиган савдо атамаларини шарҳлаш бўйича халқаро қоидалар. Халқаро савдо атамалари халқаро олди-сотди шартномасининг стандарт шартларини ифодалайди ва олдиндан халқаро эътироф этилган ҳужжатда белгиланган бўлиб, 2011 йил 1 январдан қучга кирган.

Халқаро савдо палатаси 2010 йил 16 сентябрда миллий ва халқаро савдо атамаларидан фойдаланиш бўйича янги таҳрирни чиқаришини эълон қилди. ИНКОТЕРМС-2010 Қоидалари 2000 йил таҳриридаги Қоидалар чиқарилганидан сўнг ўтган давр мобайнида шаклланган халқаро савдонинг ривожланиш анъаналарини ифода этади.

Бунда атамаларнинг умумий сони 13 тадан 11 тага қисқартирилган. Шунингдек, Қоидаларда 2 янги атама: DAT (Терминалга етказиб бериш) ва DAP (Белгиланган пунктга етказиб бериш) шакллантирилган. Бундан ташқари, янги таҳрир ИНКОТЕРМС-2010 Қоидаларидан фойдаланувчилар керакли атамани танлашларига кўмаклашиш учун ҳар бир атамага қисқача раҳбарий кўрсатмалар берилган.

ИНКОТЕРМС-2010 (Incoterms 2010) учта ҳарфдан иборат аббревиатура (қисқаратмани) ўз ичига олади.

Атамаларни қуйидаги 4 та гуруҳга бўлиш мумкин:

Е гуруҳи – жўнатиш жойи (Departure):

- EXW. Ex Works (кўрсатилган жой): сотувчининг омборидаги товар.

F гуруҳи - асосий ташиш ҳақи тўланмаган (Main Carriage Unpaid):

- FCS. Free Carreir (кўрсатилган жой): товар буюртмачининг ташувчисига етказиб берилади.

- FAS. Free Alongside Ship (юк ортиш порти кўрсатилган): товар буюртмачининг кемасига етказиб берилади.

- FOB. Free On Board (Юкни юклаш порти белгиланган (кўрсатилган)): товар буюртмачининг кемасига юкланади.

С гуруҳи – асосий ташиш ҳақи тўланган (Main Carriage Paid)

- CFR. Cost and Freight (етказиб бериш порти кўрсатилган): товар буюртмачининг ташувчисига етказиб берилади (бирок товарни тушириш назарда тутилмайди).

- CIF. Cost, Insurance and Freight (етказиб бериш порти кўрсатилган): товар суғурталанади ва буюртмачининг портигача етказилади (бирок юкни тушириш назарда тутилмайди).

- CPT. Carriage Paid To (етказиб бериш жойи кўрсатилган): товар буюртмачининг ташувчисига белгиланган манзилга етказиб берилади.

- CIP. Carriage and Insurance Paid to (етказиб бериш жойи кўрсатилган): товар суғурталанади ва буюртмачининг ташувчисига белгиланган манзилга етказиб берилади.

D гуруҳи – етказиб бериш (Arrival):

- DAP (Delivered at Place): белгиланган жойга етказиб бериш

- DAT (Delivered at Terminal): терминалга етказиб бериш

- DDP (Delivered Duty Paid (етказиб бериш жойи кўрсатилган): товар буюртмачига пошлина ва хавфлардан холи ҳолда етказиб берилади.

Маълумки, ИНКОТЕРМС халқаро шартнома ҳисобланмайди. Бирок шартномада маҳсулот етказиб беришнинг базис шартларига ҳавола қилинганида, турли хилдаги давлат органлари, биринчи навбатда божхона. Шунингдек, ташқи иқтисодий низоларни кўрадиган давлат судлари ИНКОТЕРМС қоидаларини ҳисобга олишга мажбур ҳисобланадилар. Айрим мамлакатларда ИНКОТЕРМС қонун кучига эга ҳисобланади ва шу боис ушбу давлат резидентлари билан маҳсулот етказиб бериш шартномасини

тузишда битимга нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқни танлашга нисбатан бу ҳолатни ҳисобга олиш зарур. Масалан, Ўзбекистондаги бирорта компания билан Грузиядаги бирор-бир компания ўртасида маҳсулот етказиб бериш шартномаси тузилиб, битимга нисбатан Грузия қонунчилиги қўлланилиши белгиланган ҳолларда ИНКОТЕРМС қоидалари гарчи тарафлар ўртасидаги шартномада назарда тутилмаган ҳолларда ҳам қўлланилади. Шу сабабли мазкур мамлакатлар компаниялари билан шартнома тузишда ИНКОТЕРМС қоидалари қўлланилмаслиги таъминлаш учун бу хусусда шартномага алоҳида мажбурий шартни киритиш лозим бўлади. Ўзбекистон ИНКОТЕРМС тавсиявий тусга эга ва тарафлар ўртасидаги шартномада ИНКОТЕРМСга ҳавола бўлган ҳоллардаги у қўлланилиши мумкин. Агар контрактда маҳсулот етказиб бериш ИНКОТЕРМСга асосланишига ҳавол қилинган ҳолда, бу ҳолат контрактнинг бошқа бандларига зид бўлса, ИНКОТЕРМС эмас контрактнинг тегишли бандлари қўлланилиши зарур.

Маҳсулот етказиб бериш бўйича у ёки бу базис (гуруҳ)ни танлашда ИНКОТЕРМС атамаларига қатъий амал қилиш талаб этилади. Бунда атамани инглиз тилида қўллаш мақсадга мувофиқдир. У ёки бу атамани қўллашда, сотувчи юкни транспортга ортиш, товарни тасодифан нобуд бўлиши ёки бузилиши хавфи бўйича ўз мажбуриятларини бажарган деб ҳисоблаш мумкин бўлган аниқ жуғрофий пункт (баъзи ҳолларда эса аниқ жойи, масалан, ExWorks базиси (гуруҳи) ни бўйича кўрсатиш зарур.

Таъкидлаш ўринлики, тарафлар ИНКОТЕРМСнинг айнан қайси таҳририга ҳавола этаётганликларини кўрсатишлари лозим.

Ташқи иқтисодий контракт тузиш жараёнида маҳсулот етказиб беришнинг гуруҳ шартларини аниқ назарда тутиш керак. Яъни, маҳсулот етказиб бериш шартномаси атамалар гуруҳини, масалан, FOB гуруҳини кўрсатишда сотиб олувчи ва сотувчи ўртасида харажатларни аниқ тақсимлаш учун шу гуруҳда кўрсатилган портнинг одатларини, фрахтлаш шартномасини чуқур ўрганиш талаб этилади.

Сотувчидан суғуртани таъминлашни талаб қилувчи маҳсулот етказиб беришнинг барча базис (гуруҳ) лар, суғурта ходисаси юз берганда суғурталовчи томонидан минимал шартлар (товарнинг қиймати + 10%) да копланишини назарда тутди.

ИНКОТЕРМС қоидалари товарлар халқаро олди-сотди шартномаларидаги тадбиркорлик амалиётида ифодаланадиган дастлабки учта ҳарфи бўйича қисқартирилган савдо атамаларидир. ИНКОТЕРМС қоидалари асосан сотувчидан сотиб олувчига товарни топширишда вужудга келадиган мажбуриятлар, баҳо ва таваккалчилик хавфини белгилайди.

Incoterms® 2010 (Инкотермс 2010) ни қўллаш истаги мавжуд бўлганда, тарафлар ўртасидаги олди-сотди шартномасида қуйидаги ҳолатни аниқ белгилаш зарур: «[танланган атама Инкотермс, амалга ошириш жойини ҳам назарда тутган ҳолда] Incoterms® 2010» / Инкотермс 2010» мувофиқ.

Инкотермсининг танланган атамаси товарга, уни транспорт воситалари ортиш усулига мувофиқ бўлиши, бундан ташқари, тарафлар қай даражада қўшимча мажбуриятларни масалан, сотувчи ёки сотиб олувчининг ташишни ёки суғурталашни ташкил этиш бўйича мажбуриятларини киритишни назарда тутганликларини ифодалаши лозим. Ҳар бир атамага изох ана шу танловни амалга ошириш учун фойдали бўлган ахборотни ўзида ифодалаши зурур. Қайси атама танланишидан қатъий назар, тарафлар улар ўртасида тузилган шартномани талқин этишда портлар ва тегишли пунктларнинг одатлари қўлланилиши мумкинлигини назарда тутишлари керак.

Инкотермсининг танланган атамаси фақат тарафлар пункт ёки портни, яна ҳам яхшироғи тарафлар имкон даражасида аниқ пункт ёки портни белгилаганларида самара бериши мумкин.

Бундай аниқликка қуйидаги ҳолат мисол бўлиши мумкин: "FCA 38 Cours Albert ler, Paris, France Incoterms® 2010".

Инкотермсининг Ex Works (EXW, Франко завод), Free Carrier (FCA, Франко ташувчи), Delivered at Terminal (DAT, терминалга етказиб бериш), Delivered at Place (DAP, белгиланган жойга етказиб бериш), Delivered Duty

Paid (DDP, пошлина тўлаш билан бирга етказиб бериш), Free Alongside Ship (FAS, кема борти бўйлаб эркин ҳаракат) ва Free on Board (FOB, борт бўйлаб эркин ҳаракат) атамаларига мувофиқ, номи назарда тутилган пункт маҳсулотни етказиб бериш ва таваккалчилик хавфининг сотиб олувчи ўтиш жойини ҳам англатади.

Инкотермснинг Carriage Paid To (CPT, ташиш ҳақи тўланган жойгача), Carriage and Insurance Paid To (CIP, ташиш ва суғурталаш ҳақи тўланган жойгача), Cost and Freight (CFR баҳо ва фрахт) ва Cost, Insurance and Freight (CIF, баҳо, суғурта ва фрахт) атамаларига кўра, белгиланган пункт маҳсулот етказиб бериш жойидан фарқ қилади. Инкотермснинг мазкур тўртта атамасига мувофиқ, белгиланган пункт ташиш ҳақи тўланадиган етказиб бериш жойини англатади. Шухба ёки низоларнинг олдини олиш учун пункт ёки етказиб бериш жойи каби жойларни белгилаш ушбу пунктдаги аниқ кичик пункт ёки етказиш жойини кўрсатиш билан амалга оширилиши мумкин.

Инкотермс қоидалари фақат олди-сотди шартномаси тарафларидан қайси бири ташиш ва суғурталаш учун зарур бўлган ҳаракатларни амалга ошириши зарурлигини, сотувчи товарни сотиб олувчига қачон топширишини, тарафларнинг ҳар бири қандай ҳаражатларни ўз зиммасига олишини белгилайди, холос. Инкотермс қоидалари тўлов баҳоси ёки тўлов усуллари назарда тутмайди. Шунингдек, мазкур қоидалар товарга нисбатан мулк ҳуқуқини ўтишини ёки шартнома шартларини бузиш оқибатларини ҳам ифодаламайди. Ушбу масалалар олди-сотди шартномасининг аниқ белгиланган шартларида ёки ушбу шартномага нисбатан қўлланиладиган қонунларда белгиланади. Шунингдек, тарафлар қатъий қоидаларни белгилаган миллий қонунчилик (mandatory local law) олди-сотди шартномасининг муайян жиҳати, шу билан бирга, Инкотермснинг танланган атамасига нисбатан ҳам устуворликка эга бўлиши мумкинлигини назарда тутишлари зарур.

ИНКОТЕРМС 2010 нинг асосий жиҳатлари:

1. Инкотермснинг иккита янги атамаси – DAT (Терминалга етказиб бериш) ва DAP (Белгиланган пунктга етказиб бериш) – Инкотермс 2000нинг қуйидаги атамаларини алмаштирди: DAF (Чегарага етказиб бериш), DES (Кемага етказиб бериш), DEQ (пристандан етказиб бериш) и DDU (пошлина тўламасдан етказиб бериш).

ИНКОТЕРМС 2010 ИНКОТЕРМС 2000 фарқли равишда атамалар сони 13 тадан 10 тага қисқартирилди.

ИНКОТЕРМС 2010га киритилган иккита янги атамага кўра, юк белгиланган манзилга етказиб берилади: DAT (Терминалга етказиб бериш) атамаси бўйича товар транспорт воситаси орқали етказиб берилади ва бунда товар сотиб олувчининг тасарруфига транспорт воситасидан тушириб берилмаган ҳолда ўтказилади. (илгариги DEQ (пристандан етказиб бериш) атамасида бўлганидек), DAP (Белгиланган пунктга етказиб бериш) атамаси бўйича товар сотиб олувчининг ихтиёрига транспорт воситасидан туширишга тайёр ҳолда етказиб берилади (илгариги DAF (Чегарага етказиб бериш), DES (Кемага етказиб бериш) ва DDU (пошлина тўламасдан етказиб бериш) атамаларидагидек).

Ушбу янги қоидалар ИНКОТЕРМС 2000нинг DES (Кемага етказиб бериш) ва DEQ (пристандан етказиб бериш) атамаларининг чиқиб кетишини таъминлади.

2. Инкотермс 2010 нинг 11 та классификация

Инкотермс 2010нинг ўн бир атамасини икки гуруҳга ажратиш мумкин:

Ҳар қандай транспорт турлари учун қоидалар

EXW Ex Works.....Франко завод

FCA Free Carrier.....Франко ташувчи

CPT Carriage Paid to.....Ташиш тўланган жойгача

CIP Carriage and Insurance Paid to Ташиш ва суғурта ҳақи тегишли жойгача тўланган

DAT Delivered at Terminal.....Терминалга етказиб бериш

DAP Delivered at Place.....Белгиланган жойга етказиб бериш

DDP Delivered Duty PaidПошлинаси тўланган ҳолда етказиб бериш

Денгиз ва ички сув транспорти учун қоидалар:

FAS Free Alongside ShipКема борти бўйлаб эркин

FOB Free on BoardКема бортида эркин

CFR Cost and FreightҚиймат ва фрахт

CIF Cost Insurance and FreightҚиймат, суғурталаш ва фрахт

Умуман олганда, Инкотермс-2010 қоидалари халқаро ташиш муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишнинг муҳим асоси ҳисобланади ва халқаро кўламда транспорт соҳасида кўрсатиладиган ташиш хизматлари учун асосий манба вазифасини бажаради.

2-Боб. Транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномаларнинг турлари

2.1. Ташишни ташкил этиш шартномаларининг моҳияти

Фуқаролик ташкилий-ҳуқуқий муносабатлар ташиш фаолиятида ҳам ўз ўрнига эга бўлади. Бунда юк ташувчилар ва жўнатувчилар юкларни белгиланган манзилга етказиш, юкни ортиш ва тушириш, юкни қабул қилиб олувчиларига топшириш билан боғлиқ ташкилий ишларни бажаришда ўзаро ҳамкорликда иш олиб бориш мақсадида ўзаро келишиб, ушбу муносабатларни шартномавий тартибга солишлари мумкин бўлади. ФКда бу шартнома “ташишни ташкил этиш шартномалари” – деб номланади.

ФКнинг 722-моддаси 2-қисмига кўра, юк ташишни ташкил этиш шартномаси бўйича ташувчи шартлашилган ҳажмдаги юкларни белгиланган муддатларда қабул қилиб олиш, юк эгаси эса - топшириш мажбуриятини оладилар. Юк ташишни ташкил этиш шартномасида ташиш учун бериладиган транспорт воситаларининг ва топшириладиган юкларнинг ҳажми, уларни топшириш муддатлари ва бошқа шартлари, ҳисоб-китоб қилиш тартиби, шунингдек ташишни ташкил этишнинг бошқа шартлари белгилаб қўйилади.

Мазкур шартномаларни тузиш мақсадлари ФКнинг 722-моддаси 1-қисмида белгиланган бўлиб, унга мувофиқ, ташувчи билан юк эгаси мунтазам ташишни амалга ошириш зарур бўлганида ташишни ташкил этиш ҳақида узоқ муддатли шартномалар тузишлари мумкин. Ушбу норма диспозитив тусга эга ҳисобланади, ташишни ташкил этиш билан боғлиқ ишлар тўғрисида ҳар сафар келишишни олдини олиш мақсадида шундай шартномани тузишлари мумкин, аксинча бу шартнома тузишлари лозим эмас. Бу тарафларнинг хоҳиш иродасидан келиб чиқиб ҳал этилади. Шу жиҳатдан ташишни ташкил этиш шартномалари доимий контрагентлар – ташувчи ва юк жўнатувчи ўртасидаги ўзаро муносабатларни шартнома

асосида тартибга солишнинг мақбул ҳуқуқий шаклини ифода этади¹. ФКнинг 722-моддасидан англашилишича, ташишни ташкил этиш шартномалари узоқ муддатга тузилади ва ташувчи ва юк жўнатувчи ўртасидаги давомли юк ташишни амалга оширишга мўлжалланади. Шу сабабли А.Г.Калпиннинг қуйидаги фикрлари ўринлидир: узоқ муддатли шартномада ташишнинг ўзига хос шартларини келишиб олиш билан тарафлар ушбу шартнома амал қилишининг бутун муддати давомида ҳар сафар муайян юкни жўнатишда бир марталик шартномаларни тузишда ушбу шартлар тўғрисида яна келишиб олиш заруриятидан озод бўлишади. Шу билан бирга, узоқ муддатли шартнома контрагентлар ўртасидаги муносабатлар барқарорлигини таъминлайди, бир марталик ташиш шартномаларни тузиш ва бажаришда улар ўртасида вужудга келадиган кераксиз низоларни бартараф этади².

Ташишни ташкил этиш шартномалари асосида мажбурият ҳуқуқий муносабатлари эмас, балки фуқаролик-ҳуқуқий ташкилий муносабатлар вужудга келади. Чунки, ташишни ташкил этиш шартномаларининг ташкилий туси унинг номланиши (ташкилий масалалар тўғрисидаги шартнома) ва матнинг маъноси (бу шартнома юк ташиш ва даврий юк ташишни ташкилотга жўнатишни назарда тутди). Албатта мазкуршартноманинг ташкилий моҳияти нафақат унинг номланиши ва маъносидан англашилади.

Ташишни ташкил этиш шартномасини муайян ижтимоий муносабатлар – ташкилий ҳуқуқий муносабатларни вужудга келтирувчи юридик факт сифатида юқоридаги мезонлар асосида тадқиқ қилиш, ушбу шартноманинг қуйидаги хусусиятларини аниқлаш имконини бери:

1. Ташишни ташкил этиш шартномасининг ҳуқуқий мақсади.

Ташишни ташкил этиш шартномасининг ҳуқуқий мақсади шу билан белгиланадқи, ушбу шартнома асосида тегишли ташкилий-ҳуқуқий муносабатлар вужудга келади ва унинг амалга оширилиши натижасида иккита: умумий бевосита мақсадга эришилади.

¹ Витрянский В.В. Новый Устав железнодорожного транспорта Российской Федерации (УЖТ)//Хозяйство и право. 2003.-№4.-С.20

² Комментарий к Кодексу торгового мореплавания/ Под.ред. Г.Г.Иванова.-М.: 2000.-199 с.

Ташкилий-ҳуқуқий муносабатлар (шу жумладан ташишни ташкил этиш шартномалари асосида вужудга келадиган) га нисбатан бошқача маънода ифодаланади. Ташишни ташкил этиш шартномаларида умумий мақсад бўлиб, улар томонидан ташкил этилидагн мулкӣ-ҳуқуқий муносабатларнинг мақсади каби моддий неъматларни макон бўйлаб ҳаракатланиши ҳисобланади. Бевосита мақсад ташишни ташкил этиш шартномасининг нима учун тузилганлигини ифодалайди. Адабиётларда эътироф этилишича, ташишни ташкил этиш шартномасининг мақсади “ташиш жараёнини бажариш пайтдида тарафларнинг етарли даражада норматив ҳал этилмаган, шунингдек ушбу даврда ташиш жараёнини бажаришга кўмаклашадиган ўзаро муносабатларини тартибга солиш”¹ ҳисобланади. Ташишни ташкил этиш шартномасининг бевосита мақсади бўлиб, юк ташишни ташкил этиш бўйича тегишли жараёнларни тартибга солиш ҳисобланади. Шартнома бевосита мақсадининг ўзига хос хусусиятлари унинг номоддийлигида ҳисобланади, бинобарин бу ерда муайян мол-мулк, бажарилган иш ёки кўрсатилган хизмат натижаси мавжуд бўлмайди. Ушбу ҳолатда ташишни ташкил этиш шартномасининг ҳамда унинг натижасида тузиладиган ташиш бўйича мулкӣ шартномаларнинг умумий мақсади сифатида биринчи ўринга ташкил қилиш ва жараёнларни мувофиқлаштириш эътироф этилади.

2. Ташишни ташкил этиш шартномалар вазифаларининг ўзига хос хусусиятлари.

Ташишни ташкил этиш шартномалар вазифаларининг ўзига хос хусусиятлари фуқаролик ҳуқуқида умумқабул қилинган қоидага кўра, ҳар қандай ҳуқуқий воқелик унинг умумий ва ўзига хос ички жиҳатларини ажратиш орқали аниқланади. Мазкур қоидаларнинг ҳуқуқий воқелик сифатида фуқаролик-ҳуқуқий шартномаларга нисбатан қўлланилиши ҳар бир шартнома бажарадиган вазифалардан келиб чиқади. Барча

¹ Комментарий к Транспортному уставу железных дорог РФ (постатейный)/Под.ред.Т.Е.Абовой и В.Б.Ляндреса.-М.: 1998.-25 с.

фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар учун умумий бўлган вазифалар сифатида адабиётларда қуйидаги ҳолатлар белгиланган: ташаббускорлик, ахборот, дастурли-мувофиқлаштирилган, кафолатлаш, ҳимоялаш¹. Фақат ташкилий ҳуқуқий муносабатларни вужудга келтирувчи факт сифатида ташишни ташкил этиш шартномаларига нисбатан биринчи навбатда иккита вазифа, мақсадли-мувофиқлаштирилган ва ахборот бериш вазифалари намоён бўлади.

Ташишни ташкил этиш шартномаларидан келиб чиқувчи ташкилий муносабатлар ўзининг моҳиятига кўра йўналтирувчи бўлиб, муайян ижтимоий муносабатни нормаллаштириш ва тартибга солишга қаратилади. Бундай ҳуқуқий натижага эришиш учун ўзаро ахборот бериш, ташкил қилиш ва биргаликдаги ҳаракатлардаги келшиши билан боғлиқ бўлган номулкий ҳаракатларни амалга ошириши талаб этилади. Ташишни ташкил этиш шартномасининг дастурли-мувофиқлаштириш вазифаси шунда намоён бўладики, келгусидаги мулкий муносабатлар иштирокчиларининг ҳуқуқ-атвори ушбу ташкилий шартномани тузиш босқичида дастурланади (белгилаб олинади). Ташкилий муносабатнинг тарафлари ташкилий шартномани бажариш учун айнан қандай дастлабки, тайёрлагарлик ҳаракатларини амалга оширишларини белиглаб оладилар ва шартномани бажариш натижаси сифатида навбатдаги шартномани, бироқ мулкий тусдаги ташиш шартномасини тузадилар.

Умуман олганда, ташишни ташкил этиш шартномаси ушбу шартнома субъектлари аниқ ҳаракатларининг муайян дастурини ўзида ифодалайди. Шу билан бирга кўриб чиқиладиган вазифада дастурийлик жиҳатидан ташқари, бошқажихат – мувофиқлаштириш ҳам мавжуд ва бу тарафлар ҳаракатнинг конвенциал асоси, яъни уларнинг юридик тенглиги, ташаббускорлиги ва диспозитивлиги негизидан келиб чиқиб, ўзаро боғлиқлик, ўзаро келишувда ифодаланади.

¹ Красавчиков О.А. Гражданско-правовой договор: понятие, содержание, функции //Гражданско-правовой договор и его функции: Межвуз. сб. науч. тр. - Екатеринбург, УрГУ, 2008. -С.16-20

Ташишни ташкил этиш шартномасининг ахборот вазифаси шуда кўринадик, унинг тузилиши ва тегишли даражада расмийлаштирилиши “у тузилган шартлар бўйича тарафларнинг келишувга эришини ва эркини аниқ қайд этилиши бўлиб, кейинчалик аниқ шартнома асоси уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари вужудга келади”.

3. Ташишни ташкил этиш тўғрисидаги шартнома мазмунининг ўзига хос хусусиятлари.

Ташишни ташкил этиш шартнома мазмунининг хусусиятлари ушбу шартнома тузилган шартлар тизими орқали намоён бўлади. Фуқаролик ҳуқуқи фанида қабул қилинган қоидага кўра ҳар қандай шартноманинг, шу жумладан, ташкилий шартноманинг мазмунини тарафларнинг ўзаро келишуви асосида эришилган шартлар ташкил қилади. Ташишни ташкил этиш шартномаси шартлари тегишли ҳуқуқий муносабат, унинг объекти, субъектив таркибини аниқлаштиради.

Мазкур шартнома мазмунини ташкил этувчи шартлар икки турда бўлиши мумкин:

Биринчидан, бу шартлар соф ташкилий тусга эга. Ушбу ташкилий шартлар муҳим ҳисобланади ва улар ҳақида келишилмаганда шартнома тузилмаган, деб ҳисобланади. Бу шартлар жумласига ташиладиган юкнинг ҳажми, транспорт воситаларини тақдим этиш муддатлари, ташиш учун юкни тақдим этиш муддатлари каби шартлар киради.

Иккинчидан, ташишни ташкил этиш шартномасида ташкилий шартлар билан бирга мулкӣ тусга эга бўлган шартлар ҳам мавжуд бўлиши мумкин. Бу шартлар қоидага кўра, ташкилий шартларнинг лозим даражада бажарилишини таъминлайди ва ташишни ташкил этиш шартномаси бажарилмаган ёхуд лозим даражада бажарилмаган ҳолларда мулкӣ санкцияларни белгилайди. Бироқ, эътироф этиш лозимки, мулкӣ тусдаги бундай ҳолатлар белгиловчи ҳисобланмайди ва ташишни ташкил этиш шартномасининг мулкӣ эмас, ташкилий бўлган юридик тақдирига таъсир кўрсатмайди.

4. Ташишни ташкил этиш шартномасининг ҳуқуқий натижаси.

Ташишни ташкил этиш шартномасида эришиладиган ҳуқуқий натижа бўлиб, унинг иштирокчилари томонидан юкларни ташишнинг мулкӣ тусдаги фуқаролик-ҳуқуқӣ шартномни тузиш учун зарур ва етарли бўлган омилларни яратиш ҳисобланади.

Мазкур ҳолатни ҳисобга олиб, айтиш мумкинки, ташишни ташкил этишдан вужудга келадиган ҳуқуқӣ муносабатлар фуқаролик-ҳуқуқӣ ташкилий муносабатни ўзида ифодалайди.

Ташишни ташкил этиш шартномасининг ўзига хос жиҳатларини аниқлашда ушбу шартнома ва дастлабки шартнома ўртасидаги нисбат масаласи муҳим ҳисобланади.

Ташишни ташкил этиш шартномасини дастлабки шартноманинг бир тури деб ҳисоблайдиган муаллифлар ҳам ушбу фикрга қарши бўлганлар ҳам ўз фикрларини асоси сифатида ишончли далиллар ва қоидаларни келтира олмайдилар ва фақат муаммонинг айрим жиҳатларинигина ҳисобга олишади.

Фикримизча, ташишни ташкил этиш шартномасини дастлабки шартноманинг бир тури сифатида эътироф этиш мумкин эмас, гарчи улар ўртасида қуйидаги ўхшаш жиҳатлар мавжуд бўлса-да:

1. Дастлабки шартнома ва ташишни ташкил этиш шартномаси ташкилий шартнома ҳисобланади ва ушбу шартномалар асосида вужудга келадиган ҳуқуқӣ муносабатлар фуқаролик-ҳуқуқӣ ташкилий муносабатларни ифодалайди.

2. Дастлабки шартнома ва ташишни ташкил этиш шартномаси мустақил ҳуқуқӣ аҳамиятга эга бўлиб, ўзининг ҳақиқӣ юридик қиммати ва аҳамиятини мулкӣ шартномадан алоҳида ёки ундан ажаралмаган ҳолда эмас, балки боғлиқликда ифодалайди.

3. Дастлабки шартнома ва ташишни ташкил этиш шартномаси асосида вужудга келадиган ҳуқуқӣ муносабат вақт бўйича мулкӣ шартнома (тегишли асосий шартнома ва юк ташиш шартномаси) асосида вужудга келадиган мулкӣ муносабатлардан олдин намоён бўлади, улар учун туртки

бўлади, йўналтирувчи ва хизмат кўрсатувчи тусига эга бўлади ва ўз навбатида ушбу ташкилий шартномалардан вужудга келадиган ҳуқуқий муносабатлар туртки берувчи, йўналтирувчи ташкилий ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш натижаси ҳисобланади.

Шу билан бирга, кўрсатиб ўтилган ўхшашликларга қарамасдан, дастлабки шартнома ва ташишни ташкил этиш шартномаси ўртасида муайян фарқлар ҳам мавжуд.

Қонун чиқарувчи томонидан мажбурият ҳуқуқининг умумий қисмига жойлаштирилган дастлабки шартнома, фуқаролик муомаласи иштирокчиларининг ўз муносабатларини қуриш, ташкил этиш имкониятини берувчи уникал ҳуқуқий конструкция бўлиб, бу келажакда мулкни топшириш, ишни бажариш ёки хизмат кўрсатиш тўғрисидаги асосий шартномани тузишга олиб келади. Дастлабки шартнома томонидан вужудга келтириладиган ҳуқуқий муносабатлар эса келажакда турли хилдаги мулкий муносабатларни вужудга келиши учун зарурий шартларни яратишга қаратилади ва бу ўз навбатида мулкни топшириш, ишни бажариш ёки хизмат кўрсатиш бўйича мулкий муносабатларни тартибга солишга қаратилади. Дастлабки шартномадан фарқ қилиб, ташишни ташкил этиш шартномаси нисбатан тор қўлланилиши соҳасига эга: яъни, ушбу шартнома асосида вужудга келадиган ҳуқуқий муносабатлар қонун чиқарувчининг эътирофича, фақат ташувчи ва юк эгаси ўртасида вужудга келадиган, уларнинг юкни ташиш ва бундай ташишни ташкил этиш бўйича фаолияти билан боғлиқ бўлган ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш натижаси ҳисобланади¹.

Дастлабки шартнома тарафлар томонидан асосий шартнома тузилиши билан ўз ҳаракатини тўхтатади ва улар учун ҳуқуқий кучини йўқотади. Ташишни ташкил этиш шартномасида эса тарафлар юк ташиш даврий амалга оширилиши сабабли ташишни ташкил этиш шартномасидан вужудга

¹ Топилдиев В. Фуқаролик ташкилий–ҳуқуқий муносабатларнинг вужудга келишини назарий ва амалий муаммолари. – Т.: ЎзМУ, 2011. – 56-63 б.

келадиган ҳуқуқий муносабатлар ҳам узоқ муддатли бўлишини тўғридан-тўғри назарда тутадилар. Муайян юк ташиш шартномаларининг тузилиши ташишни ташкил этиш шартномасининг бекор бўлишига олиб келмайди. Бунда ташкилий шартнома ўзининг юридик кучини йўқотмайди ва мулкӣ шартнома бўлган юк ташиш шартномаси билан бирга амал қилишда давом этади. Қуйидаги фикрлари ўринлидир: дастлабки шартномлар мулкӣ муносабатлар билан боғлиқликни таъминлайдиган ташкилий-туртки берувчи муносабатларни вужудга келтиради. Кўп йиллик шартномалар ташкилий муносабатларни ҳосил қилади, бироқ нисабатан мураккаб мазмунли ва кенг татбиқ этилиш соҳаларига эга бўлган муносабатларни юзага келтиради. Улар ўзларининг шаклланиш босқичида ва кейинги ривожланишида мулкӣ муносабатлар билан ўзаро боғлиқликда бўлади¹.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, ташишни ташкил этиш шартномаси дастлабки шартномага ўхшаш бўлса-да, айнан дастлабки шартнома ёки унинг бир тури ҳисобланмайди ва ўзининг мақсад, моҳияти ва мазмунига кўра алоҳида шартнома ҳисобланади.

2.2. Йўловчи, багаж ва юк ташиш шартномасининг тартибга солиниши

Иқтисодчиларнинг эътирофига кўра, транспорт жамият иқтисодий организмнинг муҳим қон томирларидан биридир. Зеро, транспорт узоқни яқин, оғирни енгил қилувчи воситадир. Бу ғоя, айниқса, бозор муносабатлари шароитида янада теранлашмоқда. Айнан транспорт йўловчи, багаж ва юк ташишни амалга оширишнинг зарур воситаси бўлиб қолмоқда.

Бозор муносабатлари транспортдан фойдаланишни ҳуқуқий тартибга солишга кескин таъсир кўрсатди. Масалан, автомобиль транспорти соҳасидаги кўплаб хусусий корхоналар вужудга келди. Илгариги “давлат режаси шартномавий муносабатларнинг асоси сифатида ўз мавқеини йўқотди. Юк ва йўловчилар ташиш шартномалари бозор муносабатларида

¹ Гуржей С.Ю. Правовое регулирование перевозок городским общественным пассажирским автомобильным транспортом: дис. ... канд. юрид. наук. – Челябинск, 2007. – 126 с.

транспорт корхонаси билан мижозлар ўртасидаги муносабатларни расмийлаштирувчи асосий ҳуқуқий восита бўлиб қолди”¹. Амалдаги ФКнинг 709-моддасига кўра, йўловчи, багаж ва юк ташиш шартномалари асосида амалга оширилади.

Йўловчи, багаж ва юк ташиш шартномасига таъриф беришдан олдин уларнинг турларини айтиб ўтиш керак, чунки бу шартноманинг тушунчалари унинг турига қараб фарқланади. Йўловчи, багаж ва юк ташиш шартномасининг қуйидаги асосий икки тури мавжуд:

- 1) йўловчи ташиш шартномаси;
- 2) юк ташиш шартномаси.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 710-моддасида йўловчи ташиш шартномасига қуйидагича таъриф берилади: “Йўловчи ташиш шартномаси бўйича ташувчи йўловчини, йўловчи багаж тошпирган бўлса – багажни ҳам белгиланган манзилга элтиб бериш ҳамда багажни олишга ваколат берилган шахсга топшириш мажбуриятини олади. Бунда йўловчи белгиланган йўл ҳақини, багаж топширган бўлса, багаж ташиш ҳақини ҳам тўлаш мажбуриятини олади”. Йўловчи ташиш шартномасида тарафлардан бири тадбиркорлик фаолияти юритганлиги учун бу шартнома хўжалик шартномалари туркумига киради. Бинобарин, унга нисбатан 1998 йил 29 августда қабул қилинган “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг нормалари ҳам татбиқ этилади.

Юқоридаги нормадан кўриниб турибдики, йўловчи деганда, ташувчи хизматидан фойдаланувчи жисмоний шахс тушунилади, багаж деганда эса транспортда жўнатиш учун ҳозирланган нарсалар, йўловчининг ўзи билан бирга бўлган (шахсий) юкини тушунамиз.

Ташувчи эса – бу маълум ҳақ эвазига йўловчи ва багажни белгиланган манзилга элтувчи шахс.

¹ Оқйўлова М.Б. Юк ташиш шартномаси тушунчаси ва мазмуни. Мустақил Ўзбекистон: ҳуқуқ фанларининг долзарб муаммолари. –Т.:Фалсафа ва ҳуқуқ институти. 1997. -94 б.

Шуни таъкидлаш керакки, Фуқаролик кодексининг ташиш шартномасига берган таърифи умумийдир, яъни Кодекс нормалари бу соҳани умумий нормалар тарзида тартибга солади. Амалда ташиш шартномаларига доир тегишли транспорт ташкилотларининг ўз нормалари мавжуд. Уларда, хусусан, йўловчи ва багаж ташишнинг ўзига хос, соҳанинг махсус хусусиятларини ҳисобга олиб, таъриф берилади. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 7 майдаги Ҳаво кодексига асосан йўловчи ва багаж ташиш шартномасига қуйидагича таъриф берилади: “Ҳаво транспортида ташиш шартномасига биноан ташувчи йўловчи ва унинг қўл юкини чиптада кўрсатилган парвозни амалга ошираётган ҳаво кемасидан жой бериб, белгиланган манзилга элтиб қўйиш мажбуриятини, йўловчи қўл юкини топширган бўлса – қўл юкини белгиланган манзилга етказиб, уни йўловчига ёки йўловчи тайинлаган шахсга топшириш мажбуриятини олади. Йўловчи белгиланган тариф бўйича парвоз-учиш, юк ташувчи белгилаган меъёрдан ортиқ қўл юки бўлган тақдирда эса – қўл юки учун ҳам ҳақ тўлаш мажбуриятини олади” (Ўзбекистон Республикасининг Ҳаво кодекси, 98-модда¹).

Йўловчи ташиш шартномасининг асосий хусусияти шундаки, бунда ташиш бўйича хизматлардан фойдаланувчи тараф бўлиб фуқаро қатнашади. Бу эса тегишли устав ва низомларда кўрсатилган йўловчи ҳуқуқларидан ташқари, фуқаро яна ФК ва “Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”²ги қонунда кўрсатилган ҳуқуқпарга ҳам эгалигани билдиради.

Йўловчи ва багаж ташиш шартномасининг ҳуқуқий белгилари қуйидагилардан иборат:

биринчидан, шартнома консенсуал характерга эга, яъни билет ёки багаж квитанцияси олингандан сўнг шартнома тузилган ҳисобланади, йўловчи эса ташувчидан ўз мажбуриятларини бажаришини талаб қилиш ҳуқуқига эга бўлади;

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 й., 6-сон, 247-модда.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996 й., 5-6-сон, 59-модда.

иккинчидан, бу шартнома икки томонлама шартнома ҳисобланади, яъни тарафларнинг ҳар бири муайян ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга.

Шартнома ёзма шаклда тузилади. Йўловчи чиптани қўлга киритгани шартнома тузилганлигини тасдиқловчи ҳужжат вазифасини ўтайди.

Учинчидан, йўловчи ташиш шартномаси ҳақ бараварига тузиладиган шартнома ҳисобланади, яъни йўловчи ташувчи хизматидан фойдалангани учун ҳақ тўлайди.

Ташиш шартномасининг иккинчи тури юк ташиш шартномасидир. Юк ташиш шартномаси бўйича юк ташувчи жўнатувчи томонидан ўзига ишониб топширилган юкни белгиланган манзилга етказиб бериш ва уни олишга ваколат берилган шахсга (олувчига) топшириш, юк жўнатувчи эса юкни ташиб берганлик учун белгиланган ҳақни тўлаш мажбуриятини олади.

Юк ташиш шартномасида юк ташувчи сифатида фақат тегишли лицензия олган шахсларгина қатнаша оладилар. Масалан, “Автомобиль транспорти тўғрисида”ги қонуннинг 13-моддаси, Ҳаво кодексининг 96-моддаларига кўра, автомобилда ташиш, ҳаво транспортида ташиш Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган махсус қоида ва тартибларга мувофиқ, рухсатнома (лицензия) асосида амалга оширилади. Жумладан, бундай шартномаларнинг иштирокчилари темир йўлда – темир йўл қорхонаси; дарё ва денгиз транспортида – пароходчилик; ҳаво транспортида – ҳаво транспорти қорхонаси; автомобиль транспортида – автохўжаликлар ёки автоколонналар бўлади.

Юк ташиш шартномасининг ҳуқуқий белгилари қуйидагилардан иборат:

биринчидан, юк ташиш шартномаси реал шартнома ҳисобланади, яъни юк ташувчи жўнатувчи томонидан ўзига ишониб топширилган юкни белгиланган манзилга етказиб бериш ва уни олишга ваколат берилган шахс (олувчи)га топшириш, юк жўнатувчи эса юкни ташиб берганлик учун белгиланган ҳақни тўлаш мажбуриятини олади. Бундай юк ташиш шартномаси шартлари тегишли транспорт ҳужжатларида, айтилишича, темир

йўл, дарё ва ҳаво транспортида – транспорт юкхатида, денгиз транспортида – транспорт юкхати ёки коносаментда; автомобиль транспортида – товар-транспорт юкхатида ёки бошқа хил актларда ва ҳужжатларда расмийлаштиради¹.

Жўнатувчига транспорт юкхати ёки бошқа ташиш ҳужжати тузиш ва бериш бир вақтнинг ўзида шартнома тузилганлигининг тасдиғи бўлиб хизмат қилади (Ўзбекистон Республикаси ФК, 711-модда 2-банди).

Демак, юк ташиш шартномаси ёзма шаклда тузилади.

Иккинчидан, юк ташиш шартномаси ҳам одатда, икки томонлама шартномалар туркумига киради. Шартнома тарафларнинг ҳар бири учун муайян ҳуқуқ ва бурчлар туғдиради;

учинчидан, юк ташиш шартномаси ҳақ бараварига тузилади, чунки жўнатувчи ёки олувчи юк ташувчига юкни белгиланган манзилга етказиб берганлига учун ҳақ тўлайдилар.

Ташиш шартномасининг ҳар икки турида ҳам ташиш шартлари, шунингдек, тарафларнинг уларни ташиш бўйича жавобгарлиги, агар ФКда, транспорт уставларида ва кодексларда, бошқа қонунларда ва уларга мувофиқ чиқарилган қоидаларда бошқача тартиб белгиланмаган бўлса, тарафларнинг келишуви билан белгиланади.

Юқорида кўриб ўтилган шартнома турлари шартноманинг тарафларига қараб фарқланади, яъни масалан, йўловчи ва юк ташиш шартномасида унинг тарафлари сифатида бир томондан йўловчи (жисмоний шахс) ва иккинчи томондан транспорт ташкилоти ташувчи сифатида иштирок этса, юк ташиш шартномасида бир томонда юк жўнатувчи ва иккинчи томонда юк ташувчи иштирок этади. Булардан ташқари, ташиш қандай йўллар билан амалга оширилишига қараб ҳам қуйидаги уч турга: ички қатнов бўйича юк ва йўловчилар ташишга; халқаро қатнов бўйича йўловчи ва юк ташишга; тўғри – аралаш қатнов бўйича йўловчи ва юк ташишга бўлинади².

¹ Стрельникова И.А. Проблемы правового регулирования транспортной деятельности // Современное право. 2012. -№1. – С. 96-102.

² Фуқаролик ҳуқуқи. II-қисм. – Тошкент: Илм-Зиё, 2008. – 340 б.

Автомобил транспорти ташиш хизматларини амалга оширишда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, транспорт воситаларининг бошқа турларига қараганда мамлакат ҳаётида катта ўрин тутди¹. Автомобилда ташишлар шаҳардаги, шаҳар атрофидаги, шаҳарлараро ва халқаро ташишга бўлинади:

- шаҳардаги ташишлар жумласига шаҳар ёки шаҳар посёлкаси чегаралари доирасида амалга ошириладиган ташишлар қиради;

- шаҳар ёки шаҳар посёлкаси чегаралари доирасидан эллик километргача ташқарида амалга ошириладиган ташишлар Шаҳар атрофидаги ташиш сифатида эътироф этилади;

- шаҳарлараро ташишлар жумласига шаҳар ёки шаҳар посёлкаси чегаралари доирасидан эллик километрдан ошқ масофада амалга ошириладиган ташишлар, шунингдек йўналиш масофасидан қатъи назар Ўзбекистон Республикасининг икки ёки ундан ортиқ вилояти ҳудудида амалга ошириладиган ташишлар қиради;

- халқаро ташишлар жумласига йўналиш масофасидан қатъи назар Ўзбекистон Республикаси давлат чегарасидан ташқарига ёки давлат чегараси ташқарисидан амалга ошириладиган ташишлар қиради.

Автотранспорт воситалари - йўловчилар, багаж, юклар ташишга ҳамда махсус ишларни бажаришга мўлжалланган автомобиллар, шатакчи автомобиллар, тиркама ва ярим тиркамалари («Автомобиль транспорти тўғрисида» ги қонуннинг 2-моддаси).

Темир йўл транспорти ҳам мамлакат иқтисодиёти, юк ва йўловчи ташишда етакчи ўринни эгаллайди. Айниқса саноат аҳамиятга молик бўлган юкларни ташишда, йўловчиларни хавфсиз бир манзилдан иккинчи манзилган элтиш темир йўл транспорти алоҳида аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 15 апрелдаги «Темир йўл транспорти тўғрисида» ги Қонунининг 1-моддасига мувофиқ, темир йўл транспорти (темир йўл) - умумий фойдаланишдаги транспорт турларидан бири бўлиб, у ишлаб чиқариш ва ижтимоий йўналишдаги корхоналар,

¹ Криницкий Е. Пассажирские перевозки в законе // Автомобильный транспорт. 2007. -№1. –С. 29-33.

муассасалар ва ташкилотларни ўз таркибига олган, бошқа давлатларнинг темир йўллари ва транспортнинг бошқа турлари билан ўзаро ҳамкорликда ташиш эҳтиёжларини таъминловчи ягона ишлаб чиқариш-технология мажмуидан иборатдир.

Ташиш жараёнининг узлуксизлигини, ҳаракат хавфсизлигини ва авария-тиклаш ишлари ўтказилишини бевосита таъминловчи темир йўл транспорти корхоналари, умумий фойдаланишдаги темир йўллар ва темир йўл транспортининг бошқа мол-мулки мутлақ давлат мулкидир.

Ташиш жараёнида бевосита иштирок этмайдиган темир йўл транспорти мол-мулки қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда хусусийлаштирилиши мумкин¹.

Темир йўл қатновлари қуйидаги турларга бўлинади:

ички қатновлар - юклар, йўловчилар, багаж ва юк багажини Ўзбекистон Республикаси доирасида ташиш;

ҳалқаро қатновлар - юклар, йўловчилар, багаж ва юк багажини Ўзбекистон Республикаси ва бошқа давлатлар ўртасида ташиш;

тўғри аралаш қатновлар - юкларни ягона транспорт ҳужжати бўйича транспортнинг ҳар хил турларида ташиш. Тўғри аралаш қатновлар ҳам ички, ҳам халқаро бўлиши мумкин.

Алоҳида муҳим давлат эҳтиёжларини, шу жумладан муҳофаа эҳтиёжларини қондириш учун юкларнинг махсус турлари ташилишини таъминловчи ташишлар махсус ташишлар жумласига киради.

Идораларга қарашли темир йўл шохобча йўллари жумласига ҳўжалик юритувчи субъектларнинг мулки бўлган ва умумий фойдаланишдаги темир йўллар билан туташадиган темир йўллар киради.

Идораларга қарашли темир йўл шохобча йўлларининг ишлаш шарт-шароитлари қонун ҳужжатлари билан белгиланади. Идораларга қарашли

¹ Тюпа В.В. Договор перевозки в прямом смешанном сообщении: теоретические и практические аспекты: дис. ... канд. юрид. наук. –М.: 2011. – 163 с.

темир йўл шохобча йўлларининг мулкдорлари ва темир йўл транспорти корхоналари ўртасидаги муносабатлар шартнома билан белгиланади.

Темир йўл транспортини бошқариш марказлаштирилган тартибда амалга оширилади ва давлат темир йўл транспортини бошқариш органининг ваколатлари жумласига киради.

Давлат темир йўл транспортини бошқариш органи:

- темир йўлда ташишларни ташкил этиш ва бажариш соҳасидаги ягона давлат сиёсатини амалга оширади;

- темир йўл транспортининг фаолияти масалалари ва ташишларнинг шартлари бўйича норматив ҳужжатларни қабул қилади;

- транспорт хизматлари бозорини шакллантириш ва ривожлантиришга кўмаклашади;

- темир йўл транспортини, шу жумладан идораларга қарашли темир йўл шохобча йўлларини ривожлантириш ва улардан фойдаланишни назорат қилади;

- темир йўлда ташишлар соҳасида тариф сиёсатини олиб боради;

- темир йўл транспорти соҳасида халқаро ҳамкорликни амалга оширади;

- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

Темир йўл транспортининг ташиш жараёни билан боғлиқ фаолиятига аралашishга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ.

Давлат темир йўл транспортини бошқариш органининг ўз ваколатлари доирасида қабул қилган қарорлари барча юридик ва жисмоний шахслар, шунингдек маҳаллий давлат ҳокимията органлари учун мажбурийдир¹.

Темир йўл транспорти фаолиятини молиялаш ўз хўжалик фаолияти даромадлари ҳисобидан ва имтиёзли ташишларга доир харажатларни қоплаш қисми бўйича давлат бюджети маблағлари ҳисобидан амалга оширилади.

¹ Штыков В.П. Ответственность перевозчика за несохранность груза // Современное право. 2011. -№10. – С. 102-106.

Темир йўл транспортидаги ташишнинг барча турларидан олинadиган даромадларни тақсимлаш тартиби давлат темир йўл транспортини бошқариш органи томонидан ҳар бир темир йўл транспорти корхонасининг ташиш жараёнидаги аниқ улушини ҳисобга олган ҳолда белгиланади.

Юклар ва юк багажини жўнатувчилар ва олувчиларнинг ташиш, юк операциялари, транспорт-экспедиторлик хизматлари ва ҳаракатдаги составдан фойдаланганлик учун темир йўл транспорти корхоналари билан ҳисоб-китоблари, шунингдек шартнома мажбуриятларини бажармаганлик ва темир йўлга етказилган зарар учун жарималар ва пенялар тўлаш қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

Темир йўл транспорти корхоналари уларга ташиш учун берилган юкларни тегишли ташиш ҳақининг ва ташишга доир бошқа тўловларни таъминлаш мақсадида қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ушлаб қолиш ҳуқуқига эга.

Шаҳар атрофидаги йўловчилар ташишни молиялаш маҳаллий давлат ҳокимията органлари томонидан маҳаллий бюджет маблағлари ҳисобидан ёхуд манфаатдор юридик ёки жисмоний шахслар томонидан амалга оширилиши мумкин¹.

Транспорт воситалари орасида ҳаво транспорти ҳам ўзига хос ўринга эга ҳисобланади. Зеро ҳаво транспорти орқали узоқ манзилларга, халқаро йўналишларда юк ва йўловчи ташиш хизмат амалга оширилади.

Ҳаво транспорти воситаси бўлиб ҳаво кемалари ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 7 майдаги Ҳаво кодексининг 35-моддасига мувофиқ, Авиация турига мансублигига қараб ҳаво кемалари фуқаро, давлат ва экспериментал ҳаво кемаларига бўлинади.

2.3. Чартер (фрахтлаш) шартномасининг ўзига хос хусусиятлари

¹ Никитин А.А. Транспортное право в качестве самостоятельной отрасли права // Транспортное право в условиях реформирования транспортной отрасли Российской Федерации: Сб. науч. ст. по материалам Первой Международной научно-практической конференции. – М.: 2007. – 37 с.

“Фрахт” термини немис тилида 17-асрнинг охирларида пайдо бўлган ва кейинчалик 20-асрнинг озирида ўзбек тилига кириб келган. Немис тилида бу сўз тижоратга оид тушунчани англатган. Аввалига ушбу термин 3 хил маънода қўлланилган: сув орқали товарларни ташиш, ташилган товарлар, ташиш учун тўлов каби. Кейинчалик термин маъноси анчагина кенгайди. Яъни термин нафақат сув тижорат транспортида, балки ҳар қандай юк ташиш муносабатларида қўлланиладиган бўлди. Немисча фрахт, голландча вратч фрахтенюк, оғирлик каби луғавий маъноларга эга. Голландияда қадимдан денгиз савдоси ривожланган бўлиб, турли товарлар денгиз суви орқали ташилган.

Фрахт (нем. Фрахт, энг. Фреигхт) – денгиз ҳукуқида қонун ёки шартномага кўра юк етказиб берилганлиги учун тўланадиган кира ҳақи бўлиб ҳисобланади.

Фрахт бу – йўловчи ёки юкларни асосан денгиз транспортида ташишда шартнома шартларидан келиб чиққан ҳолда юк ортиш, тушириш ва жойлаштиришда транспорт воситалари эгаларининг кўрсатган хизматлари учун уларга бериладиган тўловлардир. Фрахтда одатда юк ташиб бўлингандан кейин ҳақи тўланади.

Фрахт, чартер рейси шартномаси ёки чартер шартномасига мувофиқ, юк етказиб берганлик учун тўлов ҳисобланади, чунки тайм-чартер ва айниқса, бербоут-чартерда шартнома предмети бўлиб юкни етказиб бериш эмас, балки кеманинг ижарага берилиши ҳисобланади.

Фрахтлаш шартномасига мувофиқ, фрахтловчи - фреигхтер, (юк ташувчи), ҳақ эвазига юкни ташиш мажбуриятини олади. Фрахтчи - аффригхтер, (ижарага берувчи) транспорт воситасини ижарага беради. Фрахтлаш шартномасининг таркибий қисми фрахт суғуртаси, фрахт даромади суғуртаси кабиларни ўз ичига олади.

Фрахт миқдори томонлар келишуви асосида белгиланади. Агар томонлар ўртасида ҳеч қандай келишув бўлмаган тақдирда, фрахт миқдори

юк ортиш жойи ва юк ортиш вақтига оид ставкалардан келиб чиқиб белгиланади.

Фрахт миқдори (ставкаси) ортиладиган юк миқдори кўплигига қараб ошиб боради.

Юк миқдори шартномада белгиланганидан кўп миқдорда ортилган тақдирда фрахт миқдори ҳам шунга қараб ўсиб боради. Шунини таъкидлаш лозимки, сув тижорат транспорти доирасида фрахт атамаси асосан бир тонна ортилган юк учун тўловни англатади. Агар фрахтловчи юк ортишнинг минимал миқдорини ҳам таъминлаб беролмаган тақдирда, фрахтлаш ва чартер рейси шартномаларидаги келишувга мувофиқ, кема эгаси унга нисбатан “ўлик фрахтни” қўллаши, яъни йўқотилган фойда учун компенсация ундириши мумкин.

Ҳозирги даврда эса фрахт ҳар қандай транспорт орқали ташиш учун тўлов, айнан юк ташиш каби маъноларда қўлланилади. Бундан ташқари АҚШда фрахт - юк поезди ҳисобланади.

ФКнинг 712-моддасига кўра, чартер (фрахтлаш) шартномаси бўйича бир тараф (фрахтчи) иккинчи тарафга (фрахтловчига) ҳақ эвазига бир ёки бир неча транспорт воситаси сифимининг ҳаммасини ёки бир қисмини йўловчи, багаж ва юк ташиш учун бир марта ёки бир неча марта қатнашга бериш мажбуриятини олади.

Чартер (фрахтлаш) шартномасини тузиш тартиби, унинг шакли ва турлари транспорт уставлари ва кодексларида белгилаб қўйилади.

Ушбу норма мазмунидан англашганича “чартер шартномаси” ва “фрахтлаш шартномаси” синонимлар ҳисобланади ва бу тушунчалар бир маънода қўлланилади. “Фрахт” термини денгиз ҳуқуқидан олинган ва юк ташиш учун тўловни билдиради.

Чартер шартномаси бир ёки бир неча транспорт воситаларининг сифимига нисбатан тузилади. Ушбу шартномага биноан фрахтчи фрахтловчига ҳақ тўлаш учун транспорт воситаси сифимининг юк

хонасининг барчаси ёки қисмини тақдим этади. Транспорт воситаси сифимининг тўлиқ қисми ёки унинг қисмига мос ҳақ тўланган бўлиши керак¹.

Тарафларга нисбатан қўлланилиши лозим бўлган ҳуқуқий тартибни тўғри белгилаш учун шартнома предметини аниқ белгилаб олиш керак. Бундан ташқари, шартнома тузилган деб ҳисобланиши учун, энг аввало унинг мавжуд шартлари, шу жумладан, қонун биринчи ўринга қўйган шартноманинг предмети келишиб олинishi зарур.

Юкларни, шунингдек йўловчиларни ташиш учун фойдаланилиши мумкин бўлган транспорт воситасининг ҳажми чартер шартномасининг предмети бўлиб ҳисобланади. Ҳаво, темир йўл транспорти, автомобил транспорти ва бошқалар транспорт воситаси сифатида қатнашиши мумкин².

Фрахтлаш шартномасининг тарафлари бўлиб фрахтчи ва фрахтловчи ҳисобланади. Фрахтловчи сифатида транспорт воситасининг эгаси (унинг мулкдори ёки бошқа ҳуқуқий асосларда транспорт воситаси қарашли бўлган шахс) иштирок этади. Катта партиядаги юкларни ёки йўловчилар гуруҳларини фрахтлаш шартномасида кўзда тутилган, одатда белгиланган ташиш линиялари (йўналишлари)га тўғри келмайдиган маршрут бўйича, ташишдан манфаатдор бўлган юридик ёки жисмоний шахс фрахтловчи ҳисобланади. Фрахтловчи юкни жўнатувчи ёки қабул қилувчи бўлиши мумкин, аммо, мисол учун, денгиз кемаси товар олди-сотди шартномасига биноан унинг сотувчиси томонидан фрахтланган бўлса, юкни қабул қилувчининг адресига товарни юборишни ҳам ушбу шахс амалга оширган бўлса, фрахтчи ва фрахтловчи бир шахсга тўғри келмасдан, алоҳида шахслар ҳам бўлиши мумкин³.

Ҳаво кодексининг 99-моддасига кўра, чартер (ҳаво кемаларини кира қилиш) шартномаси бўйича бир томон (кирага берувчи) иккинчи томон (кирага олувчи)га ҳақ эвазига бир ёки бир неча ҳаво кемасини йўловчилар,

¹ Стригунова Д.П. Договор перевозки пассажира в российском законодательстве // Современное право. 2012. - №7. -С. 91-96.

² Мосашвили В.В. Договор международной воздушной перевозки пассажира и багажа: понятие, особенности, система правового регулирования: дис. ... канд. юрид. наук. –М.: 2011. –С. 85-86.

³ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексига шарҳ. 2-жилд. – Т.: Baktria press, 2013. – 626-627 б.

қўл юки, юк ва почта ташиш ёхуд бошқа мақсадларда фойдаланишга бир ёки бир неча парвоз учун тўлиқ бериб туриш мажбуриятини олади.

Ўзбекистон Республикаси Парвозлар хавфсизлигини назорат қилиш бўйича давлат инспекцияси бошлиғининг 2011 йил 11 апрелдаги 45-сон буйруғи (рўйхат рақами 1529, 2005 йил 5 декабрь) билан тасдиқланган “Ҳаво транспортида йўловчи ва багаж ташиш” Қоидаларига¹ кўра, чартер — чартер (ҳаво кемасини кира қилиш) шартномаси бўйича бир томон (кирага берувчи) иккинчи томон (кирага олувчи) га ҳақ эвазига бир ёки бир неча ҳаво кемасини йўловчилар, қўл юки, юк ва почта ташиш ёхуд бошқа мақсадларда фойдаланишга бир ёки бир неча парвоз учун тўлиқ бериб туриш мажбуриятини олади.

Ҳаво транспортида йўловчи ва багаж ташиш шартномалари, жумладан чартер шартномалари асосида ташилади.

Ҳаво транспортида ташиш шартномасига биноан ташувчи йўловчи ва унинг багажини чиптада кўрсатилган парвозни амалга ошираётган ҳаво кемасидан жой бериб белгиланган манзилга элтиб қўйиш мажбуриятини, йўловчи багажини топширган бўлса — багажини белгиланган манзилга етказиб, уни йўловчига ёки йўловчи тайинлаган шахсга топшириш мажбуриятини олади. Йўловчи белгиланган тариф бўйича парвоз учун, ташувчи белгиланган меъёрдан ортиқ багаж бўлган тақдирда эса — бундай багаж учун ҳам ҳақ тўлаш мажбуриятини олади. Чартер шартномаси шартлари мазкур шартноманинг ўзида белгиланиши лозим.

2.4. Транспорт экспедицияси шартномасининг қўлланилиши

Бозор муносабатлари транспортдан фойдаланишни ҳуқуқий тартибга солишга кескин таъсир кўрсатди. Автомобиль транспорти соҳасидаги қўплаб

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2011 й., 26-сон, 275-модда; 2013 й., 34-сон, 462-модда; 2016 й., 32-сон, 394-модда

хусусий корхоналар вужудга келди. Бундан ташқари транспорт экспедиторлик компаниялари хусусий сектор компаниялари сифатида фаолият юрита бошлади. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 14.08.0995 йилги ПФ-1212-сонли Фармонида асосан, Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий алоқалар вазирлигига қарашли "Ўрта Осиё Транс" хўжалик ҳисобидаги республика ташқи иқтисодий транспорт-экспедиторлик компанияси "Ўрта Осиё Транс" ОАЖ шаклидаги давлат ҳиссадорлик компанияларига айлантирилди. Илгариги "давлат режаси шартномавий муносабатларнинг асоси сифатида ўз мавқеини йўқотди. Юк ва йўловчилар ташиш шартномалари бозор муносабатларида транспорт корхонаси билан миқдорлар ўртасидаги муносабатларни расмийлаштирувчи асосий ҳуқуқий восита бўлиб қолди"¹. Ҳ.Р.Раҳмонқуловнинг таъкидлашича, шартномали мажбуриятлар ўз хусусиятларига қараб:

-мол-мулкни ёки бошқа ашёвий ҳуқуққа бўлган мулк ҳуқуқини бошқа шахсга ўтказиш билан боғлиқ муносабатлардан келиб чиқадиган мажбуриятлар;

-мол-мулкни фойдаланиш учун бошқа шахсга топшириш билан боғлиқ муносабатлардан келиб чиқадиган мажбуриятлар;

- ишни бажариш билан боғлиқ муносабатлардан келиб чиқадиган мажбуриятлар;

- хизмат кўрсатиш билан боғлиқ муносабатлардан келиб чиқадиган мажбуриятлар;

-вакиллик фаолияти билан боғлиқ муносабатлардан келиб чиқадиган мажбуриятлар;

-ташкилий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган мажбуриятларга бўлинади².

Айрим ҳолларда юқини бир жойдан иккинчи жойга элтишда бир неча давлат ҳудудларини босиб ўтиш, бир неча транспорт туридан фойдаланиш

¹Оқюлова М.Б. Юк ташиш шартномаси тушунчаси ва мазмуни.// Мустақил Ўзбекистон ҳуқуқ фанларининг долзарб муаммолари. –Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти. 1997. -94 б.

² Раҳмонқулов Ҳ. Мажбурият ҳуқуқи. (Умумий қоидалар). –Т.: ТДЮИ. 2005. 18-20-бетлар.

темир йўл, ҳаво транспорти, автотранспорт) ва бошқаларни талаб этиши мумкин. Бунда эса юк эгаси бир қатор қийинчиликларни енгиб ўтишига олиб келади. Бу қийинчиликлар, юкларнинг жўнатилишини ва олинисини таъминлаш, экспорт ёки импорт учун талаб қилинадиган ҳужжатларни тайёрлаш (турли давлатларда бундай ҳужжатларга бўлган талаб турлича бўлади. Бу ҳолда эса юк эгаси ҳар бир давлат божхона қонун-қоидаларини билиши ва уларни қўллай олиши зарур), юкнинг миқдорини ва ҳолатини ҳар бир транспортга юклаганда ва туширганда текшириш, божлар, йиғимлар ва бошқа харажатларни тўлаш, айрим кўзда тутилган ва тутилмаган харажатларни тўлаш, турли давлатлар ҳудудидан олиб ўтиладиганлиги учун ўз-ўзидан тилни билиш ёки тил билладиган тилмочга эҳтиёж сезиш кабиларда намоён бўлади. Бунда ўз-ўзидан ёрдамчи операцияларнинг бутун мажмуини бажариш зарурати келиб чиқади. Шунингдек, у ёки бу шахс манзилига юборилаётган ёки келадиган юклар ҳажми катта миқдорда бўлса белгиланган операцияларни мустақил бажариш иқтисодий жиҳатдан ўзини оқламайди.

Бундай фаолият махсус тайёрланган ихтисослашган шахслар томонидан амалга оширилса ўз ижобий натижасини беради. Иш ҳам тез битади, ҳам ўзи амалга оширигандан кўра ихтисослашган шахсларнинг ҳаракати самаралироқ бўлади. Бундай ихтисослашган шахслар экспедиторлар деб аталади.

Экспедиция латинча “expeditio” сўзидан олинган бўлиб, жўнатиш юбориш деган маъноларни англатади¹.

Улар юк ташувчи ва уларнинг мижозлари ўртасида воситачи сифатида ҳаракат қиладилар. Транспорт ташкилотларининг мижозларини хизмат қилиш бўйича бундай фаолият экспедицияли хизмат дейилади.

Транспорт экспедицияси шартномаси хизмат кўрсатиш билан боғлиқ шартномалари туркумига киради.

Экспедиция хизматларини кўрсатиш билан боғлиқ ҳуқуқий мумосабатлар фуқаролик ҳуқуқи нормалари билан, аниқроғи, транспорт

¹ Гражданское право. Ч.2. Учебник//Под.ред. Ю.К.Толстого, А.П.Сергеева. –М.: Проспект. 2005. С. 478.

экспедиция шартномалари орқали расмийлаштирилади ҳамда у транспорт хизматларини кўрсатиш билан боғлиқ қўшимча шартномалар турига киради. Бу билан унинг қўлланилиши доираси ва субъектлар (экспедитор ва мижоз) функциялари белгиланади. Бу шартнома барча юк ташиш билан боғлиқ муносабатларга ҳам қўлланавермайди. Транспорт экспедицияси бўлиши учун албатта юк ташишни ташкил этиш хизматини амалга ошириш талаб этилади. Бу шартноманинг мазмуни шундан иборатки, жўнатувчилар ва қабул қилувчиларни уларга алоқадор бўлмаган юк ташиб ўтиш жараёнини ташкиллаштириш ва ўтказиш операцияларини бажаришдан озод этади. Экспедиторга юклатилган асосий функция эса айнан жўнатувчи ва қабул қилиб олувчи озод этилган ҳаракатларни ҳақ эвазига бажаришни ташкил этиш ҳисобланади.

Мазкур шартнома экспедиция (яъни, юк ташиш хизматлари) билан шуғулланувчи корхоналар билан муносабатларни ифодаловчи восита сифатида кўрилади. Шартномадан мақсад экспедиция хизматларини кўрсатувчи корхона – экспедитор фуқаролар ёки юридик шахслар билан шартнома тузганида ўзига топширилган жўнатмани тайинланган манзилга юбориш ёхуд уларни қабул қилиб олиб, харидорга топширишдир. Экспедитор юк (жўнатма)ни транспорт корхоналарига топшириш учун ёки ўзининг транспорт воситалари, ишчи кучлари билан тайинланган манзилга, айтилган шахсга етказиш учун мижоздан қабул қилади ёхуд уни мижозга топшириш учун транспорт ташкилотидан қабул қилади. Мазкур шартнома аралаш шартнома бўлиб, у туфайли мижозлар баъзи бир ташкилий-хўжалик ишларидан, яъни юкларни қабул қилиб олиш, етказиб бериш, жўнатиш, тушириб олиш кабилардан озод бўладилар. Экспедитор мана шундай турдаги хизматларни кўрсатишга ихтисослашган. Шу сабабли унинг хизматидан фойдаланиш мижоз учун ҳар тарафлама фойдали, қулай бўлиб, уни қўшимча мажбуриятлардан халос қилади. Экспедиторда бундай мажбуриятларни сифатли амалга ошириш имкониятлари мавжуд. Мижознинг ҳам вақти, ҳам маблағи тежалади. Транспорт экспедицияси шартномаларининг амалда кенг

кўлланилиши уни янада кенгрок ҳуқуқий тартибга солинишига ҳам олиб келди¹.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 9 сентябрдаги 348-сон қарори билан тасдиқланган “Транспорт-экспедиторлик корхоналари тўғрисида” ги Низом ва “Транспорт-экспедиторлик хизматлари кўрсатиш” Тартибига кўра, экспедитор - транспорт экспедицияси шартномаси томони - товарларни ташишни ташкил этиш билан шуғулланувчи юридик шахс, бунда у темир йўл, сув, автомобиль транспортида юкларни ташиш, шунингдек, юкларни, таваккалчиликларни, транспорт воситаларини суғурталаш, юклар ва ҳужжатларни расмийлаштириш, жойлаштириш, сақлаш, ишлов бериш, декларациялаш ва божхона тартиботлари, транспорт-экспедиторлик хизмати кўрсатиш шартномасида назарда тутилган бошқа хизматлар кўрсатиш бўйича кенг ва турли ишлар комплексини бажаради, шунингдек, ушбу ташишларни амалга ошириш устидан назоратни таъминлайди ва мижознинг транспорт корхоналари олдидаги манфаатларини ҳимоя қилади.

экспедиторлик хизматлари - бу экспедитор шартномага мувофиқ хизмат кўрсатишни ўзига олган воситачилик ва ёрдамчи-технология хизматлари комплексиدير.

Транспорт-экспедиторлик хизмати - юкни жўнатиш ва қабул қилиб олиш жараёнини ташкил этиш, шунингдек, транспорт экспедицияси шартномасига мувофиқ юк ташишга алоқаси бўлган бошқа иш турларини бажариш билан боғлиқ транспорт хизмати тури.

Транспорт-экспедиторлик хизматлари:

юкни жўнатиш жойидан белгиланган жойгача ташишни ташкил этишни;

мижознинг шарт-шароитларига кўра юкларни ташишнинг мақбул схемасини танлашни;

¹ Фуқаролик ҳуқуқи. II-қисм. – Тошкент: Илм-Зиё, 2008. – 361 б.

юк жўнатувчининг омбори (терминали)дан юкларни қабул қилиб олиш,
юк қабул қилувчининг омбори (терминали)га етказиб бериш, унга ва
ташувчига топширишни;

юкларни ўраш-жойлаш (қадоқлаш), маркалаш, боғлаш, навларга
ажратиш ва сақлашни;

юкни суғурталашни;

юк жўнатилганлиги, турган жойи ва белгиланган жойга келганлиги
(юкнинг ҳаракати диспозицияси) ҳақида хабардор қилишни;

бошқа экспедиторлар хизматларининг турлари, тарифлари ва иш
режимлари тўғрисидаги ахборотни ҳамда бошқа тезкор ахборотни;

транспорт-экспедиторлик фаолияти билан боғлиқ масалалар бўйича
маслаҳатларни;

божхона тартиботларини бажаришни;

юк ташилганлиги учун ташувчи билан ҳисоб-китобларни амалга
оширишни;

юк ташиш билан боғлиқ бошқа хизматларни ўз ичига олиши мумкин.

Экспедитор билан мижоз ўртасидаги ўзаро муносабатлар транспорт
экспедицияси шартномаси билан белгиланади.

Транспорт экспедицияси шартномаси ёзма шаклда тузилади ва унда
ташиш жараёнини транспортнинг ҳар хил турлари, шу жумладан, аралаш
турлари билан ҳам давлат ичидаги, ҳам халқаро йўлларда ташкил этиш билан
боғлиқ транспорт-экспедиторлик хизматларининг аниқ рўйхати,
томонларнинг номи ва манзили, жўнатиш ва олиб бориш жойи (жойлари)
номи ва бошқа шартлар бўлади.

Юкни ўз тасарруфига қабул қилиб олгандан сўнг транспорт-
экспедиторлик корхонаси ташиш учун тегишли транспорт ҳужжати
(коносамент), транспорт-экспедиторлик хизмати кўрсатиш юк хати бериши
шартдир. Олиб келиш ва олиб кетиш махсус рухсатномалар ва квоталар
бўйича амалга ошириладиган, акциз солиғи олинадиган юкларни, шунингдек,
хавфли юклар ва чиқиндиларни ташиш учун шартнома тузишга тегишли

рухсатномалар бўлгандагина йўл қўйилади. Экспедитор мижоз, ташувчи ва транспорт жараёнида қатнашувчи бошқа шахслар билан тузилган шартномага мувофиқ транспорт-экспедиторлик хизматини амалга оширади. Юкни бир ёки бир неча транспорт тури билан етказиб бериш ва мижознинг топшириғи (буюртманомаси)га кўра транспорт жараёнини ташкил этиш билан боғлиқ хизматлар рўйхати шартномада келишиб олинади. Мижоз бунинг учун келишиб олинган ҳақни тўлаш мажбуриятини олади.

Жисмоний шахслар томонидан товарлар тижорат мақсадлари учун олиб келинаётганда шартномага олиб келинаётган товарларни божхона расмийлаштируви бўйича транспорт-экспедиторлик ташкилотлари томонидан хизматлар кўрсатиш тўғрисидаги шартларнинг киритилишига йўл қўйилмайди. Бундай ҳолларда божхона расмийлаштируви бевосита жисмоний шахслар - товарларнинг эгалари томонидан амалга оширилади.

Экспедиторлик топшириғи тузилган шартнома доирасида транспорт экспедицияси томонидан берилиши мумкин. Қуйидагилар экспедиторнинг асосий вазифалари ҳисобланади:

мижозларнинг юк ташиш ва транспорт-экспедиторлик хизматларига бўлган талабларини қондириш;

энг мақбул транспорт йўналишларини ишлаб чиқиш ва танлаш, транспортда ташишлар турларини ва юкларни етказиб бериш усулларини, шунингдек, юкларни етказиб беришнинг ва уларни сақлашнинг келишилган муддатларини белгилаш;

Ўзбекистон Республикасининг экспорт салоҳиятини ривожлантиришга кўмаклашиш;

транспорт харажатларини камайтириш;

кира қилиш ва кира ҳақини тўлаш;

юкларни тўплаш, сақлаш, ишлов бериш, ўраш-жойлаш ва тақсимлаш;

товарларга илова қилинадиган ҳужжатларни тайёрлаш ва расмийлаштириш;

ёрдамчи ва қўшимча хизматлар кўрсатиш, шу жумладан, юкни декларациялаш, божхона хизматлари кўрсатиш, юк ҳужжатларини расмийлаштириш;

юкларни суғурталаш.

Транспорт-экспедиторлик фаолиятини давлат йўли билан бошқариш сертификациялаш, солиқ солиш ва нарх белгилаш, транспорт-экспедиторлик фаолиятини ривожлантириш масалаларида давлат сиёсатини рўёбга чиқаришнинг ҳуқуқий базасини яратиш, миллий қонун ҳужжатларига ва Ўзбекистон Республикаси томонидан тан олинган ёки тузилган халқаро шартномалар талабларига риоя қилинишини назорат этиш йўли билан амалга оширилади.

Транспорт-экспедиторлик хизматлари Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларига мувофиқ мажбурий равишда сертификацияланиши керак.

Транспорт-экспедиторлик фаолияти соҳасидаги сертификациялаш қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади.

Экспедиторга қўйиладиган талабларга қуйидагилар киради:

касб ваколати тўғрисидаги сертификатнинг мавжудлиги;

транспорт-экспедиторлик корхонасининг банк ҳисоб рақами ва унинг тўлов қобилияти тўғрисида банк тасдиқномасининг мавжудлиги;

транспорт-экспедиторлик хизматлари кўрсатиш билан боғлиқ ўзига хос операцияларнинг бажарилиши;

транспорт экспедицияси шартномаси шартларининг сифатли бажарилиши;

хизмат биносининг мавжудлиги;

ўз функцияларини амалда бажарилганлигини тасдиқловчи ҳужжатли далиллар (гувоҳнома, контрактлар, ҳисоб рақамлари ва уларга тенглаштирилган ҳужжатлар)га эга бўлиши.

Экспедитор қуйидаги ҳуқуқларга эгадир:

юк ташувчилар, транспорт корхоналари, мижозлар билан шартномалар тузиш;

транспорт воситаларини, йўналишларни ва юк етказиб бериш усуллари эркин танлаш, агар шартномада етказиб беришнинг шартлари ва усуллари келишиб олинмаган бўлса;

бир томонлама тартибда ёки мижознинг топшириғига кўра қар қандай рухсат этилган жойда юкни тушириш, жойлаштириш учун қарор қабул қилиш, зарурият бўлганда эса юкнинг бузилиб қолиш, йўқолиш ёки унинг атроф-муҳитга, аҳолига ёхуд бошқа юкка хавфи бўлган ҳолларда қулай усуллар билан сотиб юбориш;

йўқолган юкни қидириш ва мижоз томонидан кўрилган зарарни қоплаш тўғрисидаги топшириқларни бажариш учун жалб қилинган учинчи шахсга талаб қўйиш, агар юк учинчи шахснинг хатти-ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги оқибатида йўқолган ёки бузилган бўлса, ва кўрилаётган чора-тадбирлар тўғрисида, бу ҳақда шартномада келишиб олинмаган бўлса, мижозни хабардор қилиб қўйиш;

мижознинг манфаатлари йўлида ва унинг номидан сарф қилинган, ҳужжатлар билан тасдиқланган харажатлар бўйича воситачилик ҳақини мижоздан ундириб олиш;

мижоз томонидан зарур бўлган ахборот тақдим этилмаган ҳолларда, агар бу ҳақда шартномада келишиб олинмаган бўлса, тегишли мажбуриятларни бажаришга киришмаслик.

Экспедитор қуйидагиларга мажбурдир:

қонунчилик ҳужжатлари билан белгиланган тартибда ҳисобот тақдим этиш;

юкни транспорт (транспортнинг ҳар хил турлари) билан экспедитор ёки мижоз томонидан танланган йўналиш бўйича ташишни ташкил этиш.

Экспедитор:

бузилиш қоллари рўй берганда транспорт-экспедиторлик хизмати кўрсатиш шартномаси шартлари бажарилиши учун жавоб беради, етказилган

зарарни қоплайди, шунингдек, агар транспорт-экспедиторлик шартномасида ёки қонунчилик ҳужжатларида бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, айбона (неустойка) тўлайди;

шартномани бажариш учун жалб қилинган учинчи шахс томонидан транспорт-экспедиторлик хизмати кўрсатиш шартномаси шартлари бажарилиши учун жавоб беради. Учинчи шахс томонидан етказилган зарар учун экспедитор жавоб беради. Зарарлар қоплангандан сўнг экспедитор бу учинчи шахсга қайтарма даъво қилиши мумкин;

юкнинг сақланиши, уни етказиб беришнинг келишилган муддатларига риоя қилиниши учун жавоб беради. Шартнома шартлари бажарилмаган тақдирда экспедитор томонидан тегишли равишда транспорт харажатлари, божхона божлари ва йўқолган юкни ташиш билан боғлиқ бўлган харажатлар ёки ҳисоб-фактурада кўрсатилган унинг қиммати асосида юк қиймати пасайиши ва юкнинг бузилиши билан боғлиқ зарарлар қопланади.

Акциядорлик жамияти– даъвогар ва масъулияти чекланган жамияти – жавобгар ўртасида транспорт экспедицияси шартномаси тузилган.

Тарафлар ўртасида тузилган шартнома шартларига кўра, даъвогар жавобгарнинг буюртмасига асосан юк ташиш хизматларини кўрсатиш, жавобгар эса кўрсатилган хизмат ҳаққини шартномада белгиланган муддатда тўлаш мажбуриятини ўз зиммасига олган.

Шартнома шартлари даъвогар томонидан тўлиқ бажарилган бўлсада, жавобгар тўловни қисман амалга ошириб, қолган 36 699 651,93 сўмини тўлаб бермаган. Тўлов кечиктирилганлиги учун даъвогар жавобгарга 17 615 760 сўм пеня ҳисоблаган.

Даъвогар томонидан жавобгарга низони судгача ҳал қилиш тартибига риоя қилган ҳолда ҳисобланган жарима суммасини ихтиёрий равишда тўлаб бериш ҳақида талабнома жўнатилган. Бироқ, талабномада кўрсатилган сумма жавобгар томонидан ихтиёрий равишда тўлаб берилмаган.

Шу асосда даъвогар хўжалик судига даъво аризаси билан мурожаат қилиб, жавобгардан 36 699 651,93 сўм асосий қарз ва 17 615 760 сўм пеня ундиришни сўраган.

Тарафлар ўртасида тузилган транспорт экспедицияси шартномаси шартларига кўра, даъвогар жавобгарнинг буюртмасига асосан юк ташиш хизматларини кўрсатиши, жавобгар эса кўрсатилган хизмат ҳақини шартномада белгиланган муддатда тўлаши лозим бўлган.

Шартнома шартлари даъвогар томонидан тўлиқ бажарилган бўлсада, жавобгар тўловни қисман амалга ошириб, қолган 36 699 651,93 сўмини тўлаб бермаган. Тўлов кечиктирилганлиги учун жавобгарга 17 615 760 сўм пеня ҳисоблаган.

Даъвогарнинг юборган талабномасида кўрсатилган сумма жавобгар томонидан ихтиёрий равишда тўлаб берилмаган.

Шу асосда жавобгардан жавобгардан 36 699 651,93 сўм асосий қарз ва 17 615 760 сўм пеня ундириш лозим бўлади, деб ҳисоблаган.

Даъвогар томонидан шартномада белгиланган мажбуриятлар лозим даражада бажарилмаганлиги сабабли кўрсатилган хизматлар ҳақи қисман тўлаб берилганлигини билдирган.

Қайд этилганларга кўра, даъвогарнинг асосий қарз ва пеня ундириш ҳақидаги даъво талабларини қаноатлантириш рад этилиши лозим, деб ҳисоблаган.

Даъво талаблари қисман қаноатлантирилсин.

Жавобгардан даъвогар фойдасига 36 699 651,93 сўм асосий қарз ва 8 810 000 сўм пеня ундирилсин.

Даъво талабининг қолган қисмини қаноатлантириш рад этилсин.

Хўжалик суди томонидан кўрилган мазкур ишда низонинг моҳиятини аниқлашда қуйидаги ҳолатларга эътибор қаратиш муҳимдир:

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси (бундан буён матнда – ФК деб юритилади) 234-моддасининг иккинчи қисмига асосан мажбуриятлар – бошқа асослар билан бирга шартномадан ҳам келиб чиқади. Мазкур низо

транспорт экспедицияси шартномаси талаблари бузилганлиги оқибатида келиб чиққан.

Қайд этилган Кодекс 726-моддасининг биринчи қисмига кўра, транспорт экспедицияси шартномаси бўйича экспедитор ҳақ эвазига ва мижоз (юк жўнатувчи ёки юк олувчи) ҳисобидан экспедиция шартномасида белгиланган юк ташиш билан боғлиқ хизматларни бажариш ёки бажаришни ташкил этиш мажбуриятини олади.

Тарафлар ўртасида тузилган шартнома шартларига кўра, даъвогар жавобгарнинг буюртмасига асосан юк ташиш хизматларини кўрсатиш, жавобгар эса кўрсатилган хизмат ҳақини шартномада белгиланган муддатда тўлаш мажбуриятини олган.

Шартнома шартлари даъвогар томонидан тўлиқ бажарилган бўлсада, жавобгар тўловни қисман амалга ошириб, қолган 36 699 651,93 сўмини тўлаб бермаган.

Ушбу ҳолат тарафлар ўртасида тузилган ҳамда имзоланган ҳисоб ва юк ташиш варақалари, шунингдек ўзаро солиштириш далолатномаси билан ўз тасдиғини топган.

Шу асосда даъвогар ҳўжалик судига даъво аризаси билан мурожаат қилиб, жавобгардан 36 699 651,93 сўм асосий қарз ва 17 615 760 сўм пеняни ундиришни сўраган.

ФК 333-моддасининг биринчи қисмига кўра, қарздор айби бўлган тақдирда мажбуриятни бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги учун, агар қонун ҳужжатларида ёки шартномада бошқача тартиб белгиланмаган бўлса, жавоб беради.

Тарафлар ўртасида тузилган транспорт экспедицияси шартномасининг 5.2, 5.5-бандларида кўрсатилган хизматлар ҳақини тўлаш кечиктирилган тақдирда, мажбурият кечиктирилган ҳар бир кун учун 0,4 фоиз мидорида, бироқ бажарилмаган мажбурият қисмининг 50 фоизидан ошмаган ҳолда пеня тўлаши белгиланган.

Жавобгар тўловни 160 кунга кечиктирганлиги учун унга асосий қарздорлик суммасининг 50 фоизидан ошмаган ҳолда 17 615 760 сўм пеня ҳисобланган ва даъвогар асосий қарз билан бирга ушбу суммани ҳам ундиришни сўраган.

ФКнинг 236-моддасига мувофиқ, мажбуриятлар мажбурият шартларига ва қонун ҳужжатлари талабларига мувофиқ, бундай шартлар ва талаблар бўлмаганида эса - иш муомаласи одатларига ёки одатда қўйиладиган бошқа талабларга мувофиқ лозим даражада бажарилиши керак.

ФК 244-моддасининг биринчи қисмига кўра, агар қонун ҳужжатлари ёки шартномада бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, мажбуриятни бажаришни кечиктиришга ... йўл қўйилмайди.

Даъвогар томонидан шартномада белгиланган мажбуриятлар лозим даражада бажарилмаганлиги ҳақидаги эътирози тегишли далиллар билан исботлаб берилмаган.

Ваҳоланки, Ўзбекистон Республикаси Хўжалик процессуал кодекси 55-моддаси биринчи қисмига кўра, ишда иштирок этувчи ҳар бир шахс ўз талаб ва эътирозларига асос қилиб келтираётган ҳолатларни исботлаши керак.

Бундан ташқари, ФК 333-моддасининг иккинчи қисмида айбнинг йўқлиги мажбуриятни бузган шахс томонидан исботланиши кўрсатилган.

Жавобгар тўловни 160 кунга кечиктирганлиги учун асосий қарздорлик суммасининг 50 фоизидан ошмаган ҳолда 17 615 760 сўм пеня ундириш ҳақидаги даъвогарнинг даъво талаби асосли ҳисобланади.

ФК 326-моддасининг биринчи қисмига асосан, агар тўланиши лозим бўлган неустойка кредиторнинг мажбуриятини бузиш оқибатларига номутаносиблиги кўриниб турса, суд неустойкани камайтиришга ҳақли. Бунда қарздор мажбуриятни қай даражада бажарганлиги, мажбуриятда иштирок этаётган тарафларнинг мулкӣ аҳволи, шунингдек кредиторнинг манфаатлари эътиборга олиниши керак.

Бу ҳақда, Олий ҳўжалик суди Пленумининг “Мажбуриятларни бажармаганлик ёки лозим даражада бажармаганлик учун мулкий жавобгарлик тўғрисидаги фуқаролик қонун ҳужжатларини қўллашнинг айрим масалалари ҳақида” 15 июнь 2007 йилдаги 163-сонли қарорининг 4-бандида ҳам тушунтириш берилган.

Суд қайд этилган ҳуқуқ нормаларидан келиб чиқиб, қарздорнинг мулкий аҳволини ва кредиторнинг манфаатларини ҳисобга олиб, кредиторга тўланиши лозим бўлган неустойкани камайтириш ҳуқуқидан фойдаланган ҳолда ундирилиши лозим бўлган пеня миқдорини камайтириб, жавобгардан 8 810 000 сўм пеня ундириш ҳақида қарор қабул қилган.

Қайд этилганларга кўра, ҳўжалик суди томонидан даъвогарнинг даъво талаби тўлиқ қаноатлантирилган.

Транспорт экспедицияси шартномасининг транспорт соҳасидаги шартномалар тизимида тутган ўрни хусусида тўхталиб, айтиш лозимки, мазкур шартнома транспорт воситаларида юкларни ташиш ва уларни белгиланган манзилга ўз вақтида ва шикастсиз етиб боришини таъминлашга хизмат қилади ва шу боис ҳам махсус билим ва малакали шахслар – экспедиторлар томонидан амалга оширилади. Хулоса сифатида айтганда, транспорт экспедицияси шартномаси орқали узоқ манзилларга, бир давлат ҳудудидан иккинчи давлатга юклар етказиб берилиши амалга оширилади.

ХУЛОСА

Транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар тизимини таҳлил этиш ва битирув малакавий иш олдига қўйилган мақсад ва вазифалардан келиб чиқиб, қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Юқоридаги таҳлиллардан асосида транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномаларга қуйидагича таъриф бериш мумкин: транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар деганда, транспорт воситалари билан ташиш ва экспедиция хизматларини кўрсатишга оид бўлган шартномалар тушунилади.

Транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар тизими эса, ушбу соҳадаги бир гуруҳ шартномалар йиғиндисини ифодалайди. Бу шартномалар учун хос бўлган умумий жиҳат ва уларни бир тизимга бирлаштирувчи мезон бўлиб, хизмат кўрсатиш воситаси транспорт воситаси эканлиги ҳамда ташиш ва у билан боғлиқ экспедиция хизматлари ҳисобланади. Шу боис транспорт соҳасида тузиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар тизимига қуйидаги шартномаларни киритиш мумкин:

- ташишни ташкил этиш шартномалари;
- йўловчи, багаж ва юк ташиш шартномаси;
- чартер (фрахтлаш) шартномаси;
- транспорт экспедицияси шартномаси.

Ушбу шартномалар транспорт соҳасидаги хизмат кўрсатиш оид барча шартномавий муносабатларни тартибга солади ҳамда транспорт соҳасидаги фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар яхлит тизимини ташкил этади.

2. Ташишни ташкил этиш шартномаларини тузиш борасида ФКда умумий нормалар белгиланган. Бироқ ФКда ушбу шартномаларнинг мазмуни, уларни тузишда амал қилиш лозим бўлган мезонлар, ушбу шартнома тарафларининг мақоми назарда тутилмаган. Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикасининг темир йўл Устави ва Ҳаво кодексида бундай шартнома кўзда тутилмаган. Шу боис ташишни ташкил этишга оид

шартномаларини Ўзбекистон Республикасининг темир йўл Устави ва Ҳаво кодексига киритиш лозим.

3. Йўловчи, багаж ва юк ташиш шартномасининг ҳуқуқий асослари ҳам муайян тизимига эга эмаслигини айтиб ўтиш зарур. Ушбу соҳага оид бир нечта қонун ва ўндан ортиқ қонун ҳужжатлари мавжуд бўлиб, улар умумий қонуният асосида бирлаштирилмаган ҳамда улардаги нормаларнинг ички бирлиги мавжуд эмас. Шунингдек, ушбу қонун ҳужжатлари ўртасида ички зиддиятлар ва қарама-қаршиликлар мавжуд. Фикримизча, йўловчи, багаж ва юк ташиш шартномаларини тартибга солишга оид қонунчилик тизимининг ўзаро нисбати мониторингини амалга ошириш ва бунда ички зиддиятлар ва қарама-қаршиликларни бартараф этиш зарур.

4. Чартер (фрахтлаш) шартномаси фуқаролик қонунчилигига янги киритилган шартномавий-ҳуқуқий муносабатлардан бири саналади. Шу сабабли ушбу шартномага оид қоидаларни қонунчиликда кенгроқ ифодалаш фойдадан холи эмас. Бироқ ФК ва Ҳаво кодексига ушбу шартномага нисбатан фақат биттадан норма ажратилган бўлиб, уларда ҳам мазкур шартномага оид умумий бўлган тушунча назарда тутилган, холос. Назаримизда, ФК ва Ҳаво кодексига чартер (фрахтлаш) шартномасининг тарафлари, ушбу шартноманинг мазмуни ҳамда тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларига оид нормаларни киритиш зарур.

5. Транспорт экспедицияси шартномасининг аҳамияти, қўлланилиш соҳаси ҳамда қўлами нуқтаи назаридан тартибга солишга бағишланган қонун ҳужжатларини етарли деб бўлмайди. Зеро, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 9 сентябрдаги 348-сон қарори билан тасдиқланган “Транспорт-экспедиторлик корхоналари тўғрисида” ги Низом ва “Транспорт-экспедиторлик хизматлари кўрсатиш” Тартиби бугунги замонавий воқеъликлар талабларига ҳам жавоб бермайди. Шу сабабли ушбу Низом ва Тартибнинг янги таҳририни қабул қилиш мақсадга мувофиқдир.

6. Ташувчи йўловчининг ўлими ёки соғлиғи шикастланганлиги учун етказилган зарарнинг ўрни Ўзбекистон Республикасининг халқаро

шартномалари ҳамда фуқаролик қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ва миқдорларда қопланишини таъминлаши шарт.

Бу ўринда ХҚнинг 113-моддаси 3-қисмидаги “фуқароликка доир қонунларнинг” жумласи ғализ ва ноаниқ белгиланган. Зеро, бунда мазкур ибора “фуқаролик қонун ҳужжатларининг” ибораси билан алмаштирилиши лозим. Чунки, “Етказилган зарар ёки зарарнинг қўпайиши жабрланувчининг қўпол эҳтиётсизлиги” масаласи “фуқароликка доир қонунлар (масалан, Ўзбекистон Республикасининг “Фуқаролик тўғрисида”ги Қонуни)” асосида эмас, балки “фуқаролик қонун ҳужжатлари” асосида аниқланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

I. Рахбарий адабиётлар:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон 21 аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. -Т.: Ўзбекистон, 1997. - 201 б.
2. Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ. Т.12. -Т.: Ўзбекистон, 2004. - 400 б.
3. Каримов И.А. Ўзбек ҳалқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т.13. - Т.: Ўзбекистон, 2005. -448 б.
4. Каримов И. Мамлакатимиз тараққиёти ва ҳалқимизнинг ҳаёт даражасини юксалтириш-барча демократик янгиланиш ва иқтисодий ислохотларимизнинг пировард мақсадидир. -Т: Ўзбекистон. НМИУ.2007. - 37-38 б.
5. Каримов И.А. Барқарор тараққиётга эришиш устивор вазифа. -Т.: Ўзбекистон.1998.-56 б.
6. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари.-Т.: Ўзбекистон. 2009.-48 б.
7. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза.// -Т.: Халқ сўзи, 2010 йил 13 ноябрь.
8. Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш – тараққиётимизнинг муҳим омилидир. // -Т.; Халқ сўзи. 2010 йил 8 декабрь.

II. Қонун ҳужжатлари:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2013.

2. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. Расмий нашр. –Т: Адолат, 2013. - 547 б.
3. Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси. Расмий нашр. –Т: Адолат, 2007.
4. Ўзбекистон Республикасининг Божхона кодекси. Расмий нашр. –Т: Адолат, 2007.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги қонуни.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Хўжалик ширкатлари тўғрисида”ги қонуни (06.12.2001 й.)//Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси. 2002. 1-сон, 8-модда.
7. Ўзбекистон Республикасининг “Масъулияти чекланган ва қўшимча масъулиятли жамият тўғрисида”ги қонуни (06.12.2001 й.)//Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси. 2002. 1-сон, 10-модда.
8. Ўзбекистон Республикасининг “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги қонуни (05.04.2002 й) //Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси. 2002. 4-5-сон, 68-модда.
9. Ўзбекистон Республикасининг “Хусусий корхоналар тўғрисида”ги Қонуни. (11.12.2003 й.)//Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2004. 3-сон, 28-модда.
10. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида”ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси. 1992. №1. 43-модда.
11. Ўзбекистон Республикасининг “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 1999 й. 1-сон, 10-модда.
12. Ўзбекистон Республикасининг “Автомобил транспорти тўғрисида” ги 1998 йил 29 август қонуни.
13. Ўзбекистон Республикасининг “Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги 1996 йил 26 апрелдаги Қонуни.

14. Ўзбекистон Республикасининг “Шаҳар йўловчилар транспорти тўғрисида”ги Қонуни
15. Ўзбекистон Республикасининг “Йўлларда ҳаракатланиш хавфсизлиги тўғрисида”ги Қонуни.
16. Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 21 апрелдаги “Транспорт воситалари эгалари фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида” ги Қонуни// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 17-сон, 128-модда; 2010 й., 37-сон, 315-модда.
17. Ўзбекистон Республикасининг “Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида” ги 2009 йил 16 апрелдаги ЎРҚ-210-сонли Қонуни// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2009 й., 16-сон, 197-модда.
18. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 10 мартдаги 118-сон қарорига билан тасдиқланган “Ўзбекистон автомобил ва дарё транспорти агентлиги тўғрисида”ги Низом/Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами 2004 йил, 10-сон, 120-модда.
19. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 4 ноябрдаги 482-сон қарори билан тасдиқланган “Автомобил транспортида йўловчилар ва багажни ташиш” Қоидалари.
20. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 1 февралдаги 48-сонли қарори билан тасдиқланган “Ходимларга уларнинг меҳнат вазифаларини бажариш билан боғлиқ ҳолда жароҳатланиши, касб касалликларига чалиниши ёки саломаликнинг бошқа хил шикастланиши туфайли етказилган зарарни иш берувчилар томонидан тўлаш” Қоидалари.
21. Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 6 июндаги 286-сонли қарори билан тасдиқланган “Ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ҳодисаларни ва ходимлар саломатлигини бошқа хил зарарланишини текшириш ва ҳисобга олиш тўғрисида”ги Низом.
22. Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 23 декабрдаги 498-сонли қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Бюджетдан ташқари Пенсия

жамғармаси маблағларини шакллантириш ва сарфлаш тартиби тўғрисида”ги Низом.

23. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2008 йил 24 июндаги 141-сонли Қарори билан тасдиқланган “Транспорт воситалари эгалари фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш” Қоидалари// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 26-27-сон, 251-модда.

24. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2008 йил 24 июндаги 141-сонли Қарори билан тасдиқланган “Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича тўловларни кафолатлаш жамғармаси тўғрисида”ги Низом// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 26-27-сон, 251-модда.

25. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2008 йил 24 июндаги 141-сонли Қарори билан тасдиқланган “Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича суғурта тарифлари, уларнинг чекланган даражаси, тузилмаси ва суғурта мукофотини белгилашда суғурталовчилар томонидан уларнинг қўлланиш тартиби”// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 26-27-сон, 251-модда.

26. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Йўналишсиз таксилар фаолиятини тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2011 йил 18 майдаги 139-сонли қарори.

27. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 18 майдаги 139-сонли қарори билан тасдиқланган “Йўналишсиз таксилар учун ягона таниш белгилари ва уларнинг ишларини ташкил этишга қўйиладиган талаблар тўғрисида”ги Низом.

28. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 10 январдаги “Аҳолига транспорт хизмати кўрсатиш ҳамда шаҳарлар ва қишлоқларда автобусларда йўловчилар ташиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори

29. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон Фармони билан “2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси” ҳамда 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили” да амалга оширишга оид Давлат дастури

III. Махсус адабиётлар:

1. Витрянский В.В. Новый Устав железнодорожного транспорта Российской Федерации (УЖТ)//Хозяйство и право. 2003.-№4.-С.20
2. Гайбуллаев А.И. Автотранспорт воситалари билан етказилган зарар учун фуқаролик ҳуқуқий жавобгарлик. Ўқув қўлланма. –Тошкент: 2010. ХТ “Ф.И Ахмедов.”, - 12 б.
3. Гражданский кодекс Республики Казахстан.-Алматы. «Жеты Жарғы».2000.
4. Гражданский кодекс Российской Федерации.- М.:Юринформцентр.2003.
5. Гражданское право. Ч.2. Учебник//Под.ред. Ю.К.Толстого, А.П.Сергеева. –М.: Проспект. 2005. С. 478.
6. Комментарий к Кодексу торгового мореплавания/ Под.ред. Г.Г.Иванова.-М.: 2000.-199 с.
7. Комментарий к Транспортному уставу железных дорог РФ (постатейный)/Под.ред.Т.Е.Абовой и В.Б.Ляндреса.-М.: 1998.-25 с.
8. Комментарий к Уставу железных дорог/ Под.ред. Г.Б.Астановского.-М.: Юрид.лит., 1986.-10 б.
9. Красавчиков О.А. Гражданско-правовой договор: понятие, содержание, функции //Гражданско-правовой договор и его функции: Межвуз. сб. науч. тр. - Екатеринбург, УрГУ, 2008. -С.16-20

10. Криницкий Е. Пассажирские перевозки в законе // Автомобильный транспорт. 2007. -№1. –С. 29-33.

11. Мосашвили В.В. Договор международной воздушной перевозки пассажира и багажа: понятие, особенности, система правового регулирования: дис. ... канд. юрид. наук. –М.: 2011. –С. 85-86.

12. Никитин А.А. Транспортное право в качестве самостоятельной отрасли права // Транспортное право в условиях реформирования транспортной отрасли Российской Федерации: Сб. науч. ст. по материалам Первой Международной научно-практической конференции. –М.: 2007. – 37 с.

13. Оқйўлова М.Б. Юк ташиш шартномаси тушунчаси ва мазмуни. Мустақил Ўзбекистон: ҳуқуқ фанларининг долзарб муаммолари. –Т.:Фалсафа ва ҳуқуқ институти. 1997. -94 б.

14. Оқюлова М.Б. Юк ташиш шартномаси тушунчаси ва мазмуни.// Мустақил Ўзбекистон ҳуқуқ фанларининг долзарб муаммолари. –Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти. 1997. -94 б.

15. Раҳмонкулов Ҳ. Мажбурият ҳуқуқи. (Умумий қоидалар). –Т.: ТДЮИ. 2005. 18-20-бетлар.

16. Раҳмонкулов Ҳ. Хусусий мулк ва унинг дахлсизлиги. –Т.: Адолат, 2000. - 3-4 б.

17. Стрельникова И.А. Проблемы правового регулирования транспортной деятельности // Современное право. 2012. -№1. – С. 96-102.

18. Стригунова Д.П. Договор перевозки пассажира в российском законодательстве // Современное право. 2012. - №7. –С. 91-96.

19. Топилдиев В. Фуқаролик ташкилий–ҳуқуқий муносабатларнинг вужудга келишини назарий ва амалий муаммолари. – Т.: ЎЗМУ, 2011. – 56-63 б.

20. Тюпа В.В. Договор перевозки в прямом смешанном сообщении: теоретические и практические аспекты: дис. ... канд. юрид. наук. –М.: 2011. – 163 с.

21. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексига шарҳ. 2-жилд.
– Т.: Baktria press, 2013. – 626-627 б.
22. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик ҳуқуқи. II-қисм./Ҳ.Раҳмонкулов ва И.Зокировларнинг ум. таҳр. остида.-Т.:Адолат.1999.-106 б.
23. Фуқаролик ҳуқуқи. II-қисм. Дарслик.-Тошкент: Илмий-Зиё.2008. – Б. 317-318.
24. Штыков В.П. Ответственность перевозчика за несохранность груза
// Современное право. 2011. -№10. – С. 102-106.